

ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΠΑΣΑΛΙΚΙΟΥ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

1. Στή σειρά «Mémoires et Documents, Turquie» τοῦ 115ου τόμου τῶν γαλλικῶν ἀρχείων σώζεται ἔνα πολύτιμο ἐκτενὲς ὑπόμνημα, τὸ διοῖο εἶναι γραμμένο στὶς 15 Αὐγούστου 1856 ἀπὸ τὸν Γάλλο πρόξενο τοῦ Μοναστηρίου Bellaigue de Bughas¹ καὶ ἀναφέρεται στὴν πολιτική, κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ δομὴ τοῦ πασαλικιοῦ τοῦ Μοναστηρίου στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα². Τὸ χειρόγραφο αὐτὸν περιέχει πολὺ ἐνδιαφέροντα καὶ ἄγνωστα μέχρι σήμερα στοιχεῖα γιὰ τὴ δημογραφικὴ κατάσταση τοῦ πασαλικιοῦ τοῦ Μοναστηρίου στὰ 1856, καθὼς καὶ γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ λειτουργία του. Τὴν ἀξία τοῦ χειρογράφου ἐπισήμανε γιὰ πρώτη φορὰ σὲ δύο παλαιότερες του ὁ Nikola Sotirovski³, ὁ διοῖος ἀναφέρθηκε περιληπτικὰ στὸ περιεχόμενο τῆς νέας ἀρχειακῆς πηγῆς χωρὶς δμως νὰ ἐκμεταλλευθεῖ γενικότερα τὸ πλούσιο ἀρχειακὸ ὄλικό, ποὺ εἶχε στὴ διάθεσή του. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο πιστεύω ὅτι ἡ ἀναλυτικὴ ἐξέταση καὶ ἐκτίμηση τῆς προσφορᾶς τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ θὰ συμβάλει σημαντικὰ στὴν πληρέστερη γνώση τῆς ἱστορικῆς δομῆς τοῦ γεωγραφικοῦ χῶρου τῆς Βορειοδυτικῆς Μείζονος Μακεδονίας στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα, δηλαδὴ σὲ μιὰ ἐποχὴ, γιὰ τὴν ὁποία δὲν διαθέτουμε ἐπαρκεῖς πληροφορίες ἀπὸ ἄλλες πηγές. Μελετώντας προσεκτικὰ τὸ ὑπόμνημα αὐτὸν ἀποκομίζει κανεὶς τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ Γάλλος πρόξενος, ὁ διοῖος πραγματοποίησε μιὰ μεγάλη περιοδεία σ' διάστημα τὸ βορειοδυτικὸ μακεδονικὸ χῶρο καὶ συνέλεξε τὶς ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες του ὕστερα ἀπὸ ἐπιτόπιες ἔρευνες, πέτυχε τελικὰ ἀπό-

1. Nikola Sotirovski, Izveštaj francuskih konzula u Bitolju o jugozapadnoj Makedoniji u doba Krimskog rata, «Jugoslovenski Istoričeski Časopis» 8(1969) 110-111.

2. AMAE (=Archives du Ministère des Affaires Etrangères), Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, 24, ff. 72-133. Πρβλ. καὶ στοῦ B. G. Spirdonakis, Empire Ottoman. Inventaire des Mémoires et Documents aux Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France, Thessaloniki 1973, σ. 320.

3. Nikola Sotirovski, Eden nepoznat izveštaj za bitolskiot pašaluk od 1856 god., «Godišnja na Pravniot Fakultet vo Skopje» 1967, σσ. 399-408, τοῦ Јδιον, Izvestaj francuskih konzula u Bitolju o jugozapadnoj Makedoniji u doba Krimskog rata, σσ. 110-119. Βλ. παρουσίαση τῆς μελέτης ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Ἀγγελόπουλο στὸ «Δελτίον Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας», τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἔτος Η', τεῦχος 30, Θεσσαλονίκη, Μάρτιος 1971, σσ. 12-16.

λυτα στό σκοπό του και μᾶς έδωσε πραγματικά μιά άνάγλυφη εἰκόνα του πασαλικιού του Μοναστηρίου, πού άποτελούσε τὴν ἐποχὴν ἐκείνη ἔνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα γεωγραφικά διαμερίσματα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας¹.

2. Ίδιαίτερη βαρύτητα ἀποδίδει ὁ Γάλλος πρόξενος στὸν πολιτικὸν και οἰκονομικὸν ρόλο ποὺ διαδραμάτιζε στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα ὁ Ἑλληνικὸς και ἑλληνοβλαχικὸς πληθυσμὸς τῆς Πελαγονίας² και γενικότερα τῆς Βορειοδυτικῆς Μακεδονίας. Ἐπωφελούμενος ἀπὸ τὶς διεθνεῖς πολιτικὲς και οἰκονομικὲς συγκυρίες, ποὺ εἶχαν παρουσιαστεῖ τὴν ἐποχὴν ἐκείνη γενικότερα στὸν δθωμανικὸν και εἰδικότερα στὸ μακεδονικὸν χῶρο ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴν τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ 1839 και τοῦ 1856, τῇ θέσπισῃ τῆς ἀγγλοτουρκικῆς ἐμπορικῆς συνθήκης Balta Liman (1838), ἡ δόποια ἔδωσε τὸ προβάδισμα στὸ ἀγγλικὸν ἐμπόριο — ἥδη στὰ 1856 ἔξι περίπου ἑλληνικοὶ ἐμπορικοὶ οἴκοι τοῦ Μοναστηρίου ἐκπροσωποῦνται στὸ Manchester ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους τους —, και ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου (1853-1856), ποὺ ἔδωσε τὸ γενικὸν ἔνανσμα γιὰ τὴν ἔξαγωγὴν τεράστιων ποσοτήτων δημητριακῶν ἀπὸ τὸ μακεδονικὸν χῶρο³, ὁ ἑλληνισμὸς τοῦ πασαλικιού τοῦ Μοναστηρίου εἶχε κυριαρχήσει στὸ ἐσωτερικὸν και στὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριο και εἶχε ίδρυσει πολυάριθμους ἐμπορικοὺς οἴκους μὲ σημαντικὰ ὑποκαταστήματα στὶς εὐρωπαϊκὲς χῶρες⁴. Οἱ Ἕλληνες τῆς Βορειοδυτικῆς Μα-

1. Τὸ πασαλίκιον Μοναστηρίου καλύπτει στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα τὸ γεωγραφικὸν χῶρο τῆς Βορειοδυτικῆς Μακεδονίας μὲ τὴν εὐρεία τῆς βέβαια γεωγραφικὴν ἔννοια, ἐνῷ τὸ πασαλίκιον τῆς Θεσσαλονίκης περιλαμβάνει τὰ σαντζάκια Θεσσαλονίκης, Σερρῶν και Δράμας (AMAE, Correspondance Consulaire Commerciale, Salonique, τ. 24, f. 43). Γενικότερα γιὰ τὴ διοικητικὴ ὄργάνωση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα βλ. A. V i q u e s n e l, Voyage dans la Turquie d'Europe. Description physique et géologique de la Thrace, Paris 1868, τ. 1, σ. 106. Πρβλ. A. U b i c i n i, Lettres sur la Turquie, première partie, Les Ottomans, deuxième édition, Paris 1853, σσ. 45-46, τοῦ ἰδιοῦ, La Turquie actuelle, Paris 1855, σ. XV.

2. Τὸ γεωγραφικὸν προσδιορισμὸν τοῦ ὅρου «Πελαγονία» ἀναλύει ὁ Χαράλαμπος Παπαστάθης στὴ μελέτη του, Οἱ Ἕλληνες τῆς Ρέσνης κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰώνος, Συμβολὴ εἰς τὴν δημογραφικὴν και οἰκονομικὴν δομὴν τῆς Πελαγονικῆς κωμοπόλεως, «Μακεδονικά» 14(1974) 17, ὅπου και σχετικὴ βιβλιογραφία. Γιὰ τὴ διαχρονικὴ θέση τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς σημερινῆς νότιας Γιουγκοσλαβίας βλ. ἀναλυτικά στοῦ Ἀποστόλου Ε. Βακαλόπουλου, Ιστορία τῆς Μακεδονίας 1354-1833, Θεσσαλονίκη 1969, σσ. 437-458.

3. Βλ. γενικότερα στὸν Κωνσταντίνου Ἀπ. Βακαλόπουλο, Οἰκονομικὴ λειτουργία τοῦ μακεδονικοῦ και τοῦ θρακικοῦ χώρου στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα στὰ πλαίσια τοῦ διεθνούς ἐμπορίου, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 9-35, ὅπου και πλούσια βιβλιογραφία.

4. Constantin Ap. V a c a l o p o u l o s, Aspects économiques de la Macédoine du Nord et l'activité développée par les commerçants Grecs de la région de Monastir au mi-

κεδονίας, οι όποιοι ύπερείχαν ώς πρὸς τὸν πληθυσμό, ὅπως μαρτυρεῖ ἀκόμη ὁ Γάλλος πρόξενος, διακρίνονταν γιὰ τὴν ὁξυδέρκειά τους καὶ τὴν ἔντονη κυριαρχία τους κυρίως στὸν ἐμπορικὸ καὶ οἰκονομικὸ τομέα¹. Ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τοῦ πασαλικιοῦ Μοναστηρίου, ὅπως καὶ τοῦ μεγαλύτερου μέρους ὀλόκληρου τοῦ μακεδονικοῦ χώρου, ὑπῆρξε κυρίως ἀστικὸς καὶ ἐλάχιστα ἀσχολοῦνταν μὲ τὰ ἀγροτικὰ ἐπαγγέλματα². Οἱ Ἑλληνες τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῶν γύρω κωμοπόλεων, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ ὑπομνήματος, ἦταν ὀργανωμένοι σὲ πολυάριθμες συντεχνίες καὶ συμμετεῖχαν ἐνεργὰ στὶς πρωταρχικὲς βιομηχανικὲς μονάδες τοῦ πασαλικιοῦ. Ἀξιόλογες πραγματικὰ ὑπῆρξαν στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα οἱ πρότυπες ἑλληνικὲς βιομηχανικὲς μονάδες τοῦ βορειομακεδονικοῦ χώρου, ὅπως τὰ βυρσοδεψεῖα τῆς Ἀχρίδας, τῆς Καστοριᾶς, τῶν Βελεσῶν, τὰ ὑποδηματοποιεῖα τῆς Σιάτιστας, τὰ ἀποξηραντήρια τῆς Φλώρινας, τῶν Βελεσῶν καὶ τοῦ Περλεπέ, καὶ τὰ ἐργαστήρια ἐπεξεργασίας σαμαριῶν τῆς Κοζάνης³.

Παράλληλα ὅμως μὲ τὴ σημαντικὴ οἰκονομικὴ δραστηριότητα ποὺ εἶχαν ἀναπτύξει οἱ Ἑλληνες τοῦ πασαλικιοῦ Μοναστηρίου στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα, ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Βορειοδυτικῆς Μακεδονίας διατηροῦσε ἀσβεστη τὴν ἐθνικὴν συνείδησή του καὶ, ὅπως χαρακτηριστικὰ τονίζει ὁ Γάλλος πρόξενος, βρισκόταν σὲ διαρκὴ ἐπαναστατικὴ κινητοποίηση, ποὺ εἶχε πάρει τὴν ἐποχὴν ἐκείνη τὴν μορφὴν ἔνοπλων ἀντιστασιακῶν πυρήνων κατὰ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ⁴. Πραγματικὰ ἡ συνεχὴς καὶ διαρκὴς ἀγωνιστικότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Βόρειας Μακεδονίας στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα καὶ γενικότερα σὲ δλη τὴ διάρκειά του μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς πηγές⁵.

lieu du XIXe siècle. Ἀνακοίνωση στὸ Β' Ἑλληνο-Σερβικὸ Συμπόσιο (Μάιος 1980), ποὺ διοργανώθηκε ἀπὸ τὰ Βαλκανικὰ Ἰνστιτοῦτα Θεσσαλονίκης-Βελιγραδίου. — Τυπώνεται στὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου.

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 80. Πρβλ. Mary Adelaidе Walkerg, Διὰ τῆς Μακεδονίας ὡς στὶς ἀλβανικὲς λίμνες (Οχρίδας καὶ Μαλίκης), ἔκδοση «Μακεδονολατρικοῦ ὅμιλου», Θεσσαλονίκη 1973, σ. 77.

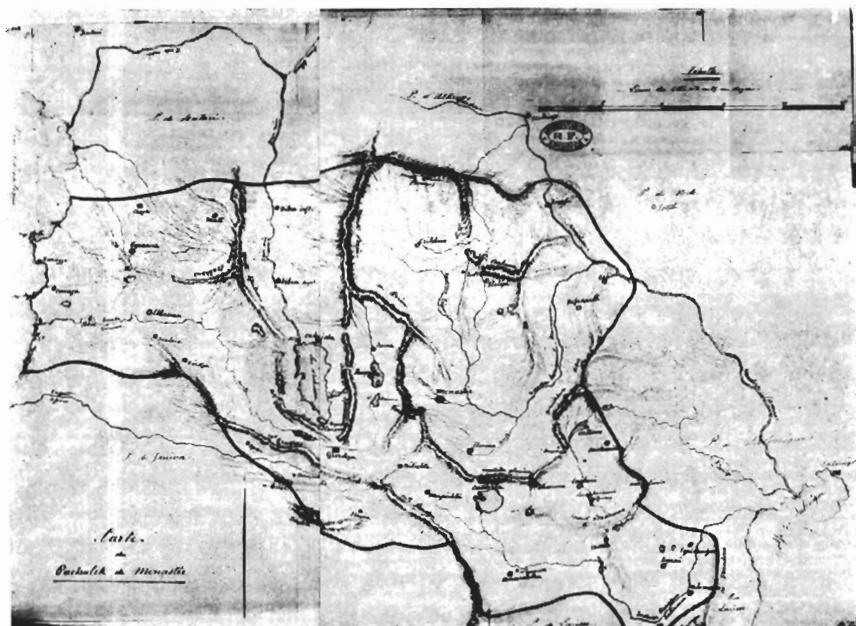
2. Πρβλ. Stanley Lane Poole, The People of Turkey, London 1878, σσ. 36-37, K. Βακαλόπουλος, Οἰκονομικὴ λειτουργία τοῦ μακεδονικοῦ καὶ τοῦ θρακικοῦ χώρου, σσ. 32-33. Βλ. εἰδικότερα γιὰ τὴν περιοχὴν τῆς Πελαγονίας καὶ συγκεκριμένα γιὰ τὸν ἑλληνικὸ πληθυσμὸ τῆς Ρέσνας στοῦ Χαράλαμπου Κ. Παπαστάθη, Οἱ Ἑλληνες τῆς Ρέσνης κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰώνος, σ. 23.

3. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, ff. 100-120. Πρβλ. καὶ στοῦ Victor Bérard, La Turquie et l'Hellénisme contemporain, Paris 1896, σ. 144, Constant Vacaopoulos, Aspects économiques de la Macédoine du Nord.

4. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, ff. 79-80.

5. F.O. 195/809/ff. 4-11.

3. Διοικητική διαίρεση¹. Στά μέσα του 19ου αιώνα τὸ πασαλίκι Μοναστηρίου περιλαμβάνει τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῆς Μακεδονίας, τῆς μέσης Αλβανίας καὶ ἕνα μικρὸ κομμάτι τῆς Ἡπείρου ἡ τῆς Κάτω Αλβανίας. Στὰ βόρεια συνόρευε μὲ τὰ πασαλίκια τοῦ Σκούταρι, τῶν Σκοπίων καὶ τῆς Νίς, στὰ δυτικὰ περιβρεχόταν ἀπὸ τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσα, στὰ νό-

Τὸ πασαλίκι τοῦ Μοναστηρίου στὰ 1856

τια συνόρευε μὲ τὰ πασαλίκια Ἰωαννίνων καὶ Λάρισας καὶ στὰ ἀνατολικὰ μὲ τὰ πασαλίκια Θεσσαλονίκης καὶ Νίς. Τὸ πασαλίκι Μοναστηρίου περιελάμβανε τὰ σαντζάκια τοῦ Μοναστηρίου, τῆς Ἀχρίδας καὶ τῆς Κοριτσᾶς. Τὸ σαντζάκι Μοναστηρίου διαιροῦνταν σὲ 11 καζάδες (Μοναστηρίου, Πρέσπας, Φλώρινας, Περλεπέ, Κριτσόβου, Βελεσῶν, Τίκφες, Ὁστρόβου, Ἑγγρι-Μπουτζάκ (σημερινό νότιο τμῆμα μεταξὺ Πτολεμαΐδος καὶ Δρεπάνου), Τσαρτσαμπά (σημερινὴ περιοχὴ μεταξὺ Κοζάνης καὶ γέφυρας τοῦ Ἀλιάκμονα) καὶ Σερβίων, τὸ σαντζάκι τῆς Ἀχρίδας σὲ δέκα καζάδες (Ἀχρίδας, Ρέσνας, Ἀνω Δίβρας, Κάτω Δίβρας, Μάτ, Τιράνων καὶ Κρόγιας, Ἐλβασάν μὲ τὶς ἐπαρχίες Βιρτσάν καὶ Σουλιόβας, Καβάγιας καὶ Δυρραχίου, Πεκίν

1. Πρβλ. τοῦ N. Sotirovskij, Izveštaji francuskih konzula o Bitolju, σσ. 114-115.

καὶ Σταρόβου) καὶ τὸ σαντζάκι Κοριτσᾶς σὲ δέκτῳ καζάδες (Κοριτσᾶς, Βίγλιστας, Χρούπιστας, Καστοριᾶς, Ὄπαριου, Κολώνιας, Ἀνασέλιτσας καὶ Τζούμας)¹.

4. Πληθυσμιακὰ καὶ δημογραφικὰ στοιχεῖα. Ἡ δυσχέρεια ἔξαγωγῆς ἀκριβῶν πληθυσμιακῶν στοιχείων γιὰ τὶς διάφορες γεωγραφικὲς περιοχὲς τῆς δθωμανικῆς αὐτοκρατορίας εἶναι ἔνα γενικὸ φαινόμενο ποὺ δφείλεται, ὅπως εἶναι γνωστό, στὴν ἔλλειψη ἐπίσημης τουρκικῆς στατιστικῆς. Ἐπειτα oἱ ἐπίσημες τουρκικὲς ἀρχὲς παραποιοῦσαν τὸν ἀριθμὸ τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς δθωμανικῆς αὐτοκρατορίας γιὰ λόγους καθαρὰ πολιτικούς, δηλαδὴ γιὰ νὰ φαίνεται στὸ ἔξωτερικὸ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ τουρκικοῦ πληθυσμοῦ ὡς πρὸς τοὺς ὑπόδουλους χριστιανικούς πληθυσμούς καὶ γιὰ λόγους καθαρὰ ἰδιοτελεῖς ἐκ μέρους τῶν κατὰ τόπους διοικητικῶν ἀρχῶν τῆς Τουρκίας².

Ἐτσι καὶ γιὰ τὸ πασαλίκι Μοναστηρίου ἡταν δυνατὸ νὰ προσδιοριστεῖ μὲ σχετικὴ ἀκρίβεια μόνον ὁ ἀριθμὸς τῶν μουσουλμάνων ποὺ ἡταν ἵκανοι νὰ φέρουν ὄπλα (169.503 ψυχὲς) καὶ ἀποτελοῦσαν περίπου τὸ 1/5 τοῦ συνολικοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ (847.515 κάτοικοι) καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν, ποὺ πλήρωναν τὸ χαράτσι (128.994 ψυχὲς) καὶ ἀντιστοιχοῦσαν περίπου μὲ τὸ 1/4 τοῦ συνολικοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ (538.976 κάτοικοι). Στὸ πασαλίκι Μοναστηρίου ὑπῆρχαν λοιπὸν 847.515 μουσουλμάνοι, 538.976 χριστιανοί, 4.000 Ἐβραῖοι καὶ 3.000 Τσιγγάνοι, δηλαδὴ συνολικὰ 1.393.491 κάτοικοι, oἱ ὅποιοι κατανέμονταν στὰ τρία σαντζάκια ὡς ἔξῆς: στὸ σαντζάκι τοῦ Μοναστηρίου ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τοῦ πληθυσμοῦ ἔφθανε τοὺς 541.137 κατοίκους (228.100 μουσουλμάνοι, 312.095 χριστιανοὶ καὶ 942 Τσιγγάνοι), στὸ σαντζάκι τῆς Κοριτσᾶς τοὺς 282.766 (158.310 μουσουλμάνοι, 124.456 χριστιανοὶ καὶ 1.000 Τσιγγάνοι) καὶ στὸ σαντζάκι τῆς Ἀχρίδας τοὺς 569.588 κατοίκους (461.005 μουσουλμάνοι, 106.583 χριστιανοὶ καὶ 2.000 Τσιγγάνοι)³. (Βλ. σχετικοὺς πίνακες στὶς ἐπόμενες σελίδες).

4. Εθνικὰ χαρακτηριστικά. Στὸ σαντζάκι Μοναστηρίου καὶ ἰδιαίτερα στοὺς καζάδες Μοναστηρίου, Περλεπὲ καὶ Βελεσῶν ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς ὑπερεῖχε σημαντικὰ καὶ μιλοῦσε ἔλληνικά, βλαχικά, τουρκικά, σλαβικά καὶ ἀλβανικά (ἰδίως στοὺς καζάδες Μοναστηρίου καὶ Κριτσόβου). Ὁρισμένοι ἔμποροι τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῆς Ἀχρίδας μι-

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 155, ff. 73-74.

2. Κ. Βακαλόπουλος, Οἰκονομικὴ λειτουργία τοῦ μακεδονικοῦ καὶ τοῦ θρακικοῦ χώρου, σσ. 39-40.

3. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 75. Πρβλ. καὶ N. Sotirovski, Izveštaji francuskih konzula u Bitolju, σ. 115.

Συντάξεις Μοναστηρίου¹

<i>Καζάδες</i>	<i>Μονσούλιμάνοι</i>	<i>Χοισταροί</i>	<i>*Ερβοαιοί και Τσιγγάνοι</i>	<i>γωρά</i>	<i>Πλαστηρίσεις</i>
Μοναστήρι	41.000	104.000	4.000	180	Στὸν καζά Μοναστηρίου σημαντικότερες κομιοπλευς ήταν τὸ Κρούσθιο μὲ 8.000 κατοίκους καὶ τὸ Μεγάροβι μὲ 5.000. Στὶς κομοπόλεις αὐτές διέμεναν οἱ πλουσιότεροι ξυπαλικοί.
Πρέσπα	2.885	6.360	-	32	-
Φλώρινα	31.775	27.880	-	99	*Η Φλώρινα κατοικούνταν κυρίως ἀπὸ Τούρκους. Οἱ χριστιανοὶ ζούσαν στὰ χωριά.
Περδεπές	24.855	80.000	-	170	-
Κρίτσοβι	19.880	18.720	-	139	-
Βελσάου	31.430	39.004	-	110	-
Τίκφες	33.705	17.912	-	74	-
*Οστροβί	11.280	3.284	-	36	-
*Εγρι Μπουτζάκ	12.525	6.403	-	28	-
Τσαρτσαπά	14.540	7.648	-	44	μὲ κέντρο τὸν Βελβενδό
Σέρβια	4.225	10.056	-	30	-

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 77.

Σαρτζάκι τ' Αχεΐδας¹

<i>Καζάδες</i>	<i>Μονογνήματος</i>	<i>Χρηστανοί</i>	<i>Ἐβραίοι καὶ Τσιγγάνοι</i>	<i>Παραγόστεις</i>
Αχρίδα	104.766	15.210		
Ρέσνα	9.945	16.230		
Ανω Δίβρα	35.154	20.615	2.000	Η πόλη τῆς Δίβρας είχε 6.000 κατοίκους. Ο καζάς διαιρούνταν στις ἐπαρχίες τοῦ μικροῦ καὶ μεγάλου Ρεγκάν, τοῦ μικροῦ καὶ τοῦ μεγάλου Μπογκάζ καὶ τῆς Μπουλκίρας
Κάτω Δίβρα	26.040	2.170		
Μάτ	26.040	2.080		περίπου 45-50 χωρά
Τίρανα μὲτριν Κρόγια	79.422	10.850		
Έλβισσαν καὶ οἱ ἐπαρχίες Βίρσαν καὶ Σουλιόβισσας	59.534	10.000		Οι περιοχές Βίρσαν καὶ Σουλιόβισσας διουκούνταν ἀπὸ τοὺς τσαούσηδες.
Καβάγα καὶ ἡ Νησιδιάρεση Δυρραχίου	47.740	14.803		
Πεκίν	41.750	9.200		
Στύροβο	30.814	5.425		Τὸ Στύροβο ἦταν ἔνα μικρὸ χωρίο κοντὰ στὸν καζά τοῦ Πότραδετς ἐδρα ἐνὸς μοδίρη.

1. ΑΜΑΕ, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 78.

Σωτάκι Κορυσᾶς¹

<i>Kαζάδες</i>	<i>Mονσουλμάνοι</i>	<i>Xοιστανοὶ</i>	<i>*Εβραῖοι καὶ Τοργγάνοι</i>	<i>Παραηγήσεις</i>
Κοριτσά μὲ τὴ Μοσχόπολη	26.530	21.840		
Βίγλιστα	23.530	2.660		
Χρούπιστα	12.520	14.630		
Καστοριά	21.460	48.720	1.000	
*Οπάρι	9.250	1.680		χωρὶς καμὶ πολὺ, ἀλλὰ μὲ πολὺ χωρία χωριά.
Κολόφωνα	12.090	4.536		Μὲ εδρα τὴ μικρὴ πόλη Στέρια
*Ανασέλιτσα	15.960	19.970		Μὲ κέντρο τὴν *Ανασέλιτσα. *Εδρα τοῦ μονδρη ἀποτελοῦσε τὸ χωρίο Λέψιστα.
Τζούμα	36.970	3.652		Μὲ εδρα τὰ Καϊλάρια.

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 79.

λοῦσαν ἐπίσης καλὰ γαλλικά, ἵταλικά καὶ γερμανικά. Ἀντίθετα στὸ σαντζάκι τῆς Ἀχρίδας ὁ μουσουλμανικὸς καὶ κυρίως ὁ ἀλβανικὸς πληθυσμὸς ἀποτελοῦσαν τὰ ἐπικρατέστερα πληθυσμιακὰ στοιχεῖα. Στὶς νότοιες περιοχὲς τοῦ σαντζακιοῦ τῆς Ἀχρίδας ζοῦσαν ἀκόμη καὶ ἀρκετοὶ σλαβόφωνοι. Στὰ βόρεια τμῆματα καὶ κοντὰ στὰ σύνορα τοῦ πασαλικιοῦ τοῦ Σκούταρι, δηλαδὴ στὶς περιοχὲς Καβάγιας, Κρόγιας καὶ Μάτ, κατοικοῦσαν 7.000 περίπου Γκέγκηδες. "Ἐνας μεγάλος ἀριθμὸς καθολικῶν καὶ ὄρισμένοι κάτοικοι τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀδριατικῆς γνώριζαν ἐπίσης καλὰ τὰ ἵταλικά. Στὸ σαντζάκι τῆς Κοριτσᾶς οἱ διάφορες ἔθνικὲς ὁμάδες ἐμφανίζονταν περισσότερο ἔξισορροπημένες. "Ἐτσι στὸ κεντρικὸ τμῆμα ζοῦσε κυρίως ἐλληνοβλαχικὸς πληθυσμός, στὸ δυτικὸ τμῆμα Ἀλβανοί, μουσουλμάνοι καὶ ὄρθόδοξοι χριστιανοὶ καὶ στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα, κυρίως στὸν καζά τῆς Τζούμας, Κονιάροι, οἱ δόποιοι μιλοῦσαν ἔνα παρεφθαρμένο τουρκικὸ ἰδίωμα¹.

"Οπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Γάλλος πρόξενος, οἱ Τούρκοι κάτοικοι τοῦ πασαλικιοῦ τοῦ Μοναστηρίου καὶ γενικότερα τοῦ μακεδονικοῦ χώρου εἶχαν ἥθη διεφθαρμένα. Ἡταν ἅπληστοι, ἀγροῦκοι, δκνηροὶ καὶ μισοῦσαν τοὺς χριστιανοὺς ἀφάνταστα. Ἀκόμη χειρότερο χαρακτήρα εἶχαν οἱ Κονιάροι, οἱ δόποιοι χαρακτηρίζονταν ἴδιαίτερα γιὰ τὴν ἔντονη ληστρική τους δραστηριότητα. Στὸ σαντζάκι τῆς Ἀχρίδας ἐπικρατοῦσε στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα μόνιμη κατάσταση ἀναρχίας, φαινόμενο ποὺ παρατηρεῖται καὶ ἀργότερα. Ἐκεῖ εἶχε καταλυθεῖ ὄριστικὰ ἡ ἐπικυριαρχία τοῦ σουλτάνου ἀπὸ τὶς συνεχεῖς ταραχές ποὺ δημιουργοῦσαν οἱ Ἀλβανοὶ μπέηδες. Ἄλλὰ καὶ γενικότερα σὲ ὀλόκληρο τὸ πασαλίκι τοῦ Μοναστηρίου ἡ δημόσια ἀσφάλεια εἶχε κλονιστεῖ στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα σὲ σημαντικὸ βαθμὸ ὔστερα ἀπὸ τὴν ἔνοπλη δραστηριότητα τῶν ἐλληνικῶν ἀνταρτικῶν ὁμάδων τῆς Βορειοδυτικῆς Μακεδονίας καθὼς καὶ τῶν ἄλλων ἀλβανικῶν ληστρικῶν συμμοριῶν. Οἱ ντόπιες τουρκικὲς ἀρχές καὶ οἱ Τούρκοι ἀξιωματικοὶ τῆς ἀγροτικῆς χωροφυλακῆς, οἱ Kesserdars, ἥταν ἀδύνατο ν' ἀντιμετωπίσουν τὴν κατάσταση καὶ νὰ ἐπιβάλουν τὴν τάξη. Οἱ τουρκικὲς αὐθαιρεσίες, οἱ ἀτασθαλίες τῆς ντόπιας τουρκικῆς διοίκησης καὶ ἡ διοικητικὴ διαφθορὰ διαιωνίζονταν σ' ἐπικίνδυνο βαθμό².

"Ο χριστιανικὸς πληθυσμὸς τοῦ πασαλικιοῦ τοῦ Μοναστηρίου αἰσθανόταν ἴδιαίτερο μίσος ἐναντίον τῶν Τούρκων δυναστῶν καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο προτιμοῦσε νὰ ζεῖ ἀπομονωμένα³. Ἀτένιζε μὲ συμπάθεια πρὸς τὶς εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις ποὺ κρατοῦσαν καθαρὰ ἀντιτουρκικὴ στάση καὶ

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, ff. 79-80.

2. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 81.

3. Πρβλ. καὶ Κ. Βακαλόπουλος, Οἰκονομικὴ λειτουργία, σ. 42.

προσδοκούσε μὲ αἰσιοδοξία τὴ μελλοντικὴ ἀπελευθέρωσή του ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγό¹. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἐξασθένιση τῆς πολιτικῆς ἐπιρροῆς τῆς Ρωσίας στὰ εὐρωπαϊκὰ πράγματα μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο συνετέλεσε στὸν κλονισμὸ τῶν φιλορωσικῶν τάσεων τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας². Ἀκόμη ἀπέναντι στὸ καθεστώς τῶν μεταρρυθμίσεων οἱ χριστιανοὶ κατοίκοι τοῦ πασαλικιού τοῦ Μοναστηρίου τηροῦσαν ἰδιαίτερα ἐπιφυλακτικὴ στάση, ἀφοῦ ἡταν πεπεισμένοι ὅτι ἡ μελλοντικὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν τῆς διαβιώσεώς τους θὰ ἐξαρτιόνται ἡμεσα ἀπὸ τὴ μείωση τῆς ἴσχυος τοῦ τουρκικοῦ παράγοντα. Ἀλλὰ καὶ ἀνάμεσα στὸν πολυάριθμο χριστιανικὸ πληθυσμὸ τοῦ πασαλικιού τοῦ Μοναστηρίου δὲν φαίνεται νὰ ἐπικρατοῦσε ἀπόλυτη σύμπνοια στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα. Πραγματικὰ ἔντονοι ἑθνικοὶ ἀνταγωνισμοὶ χώριζαν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τοὺς Ἑλληνικοὺς, βουλγαρικοὺς καὶ ἀλβανικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Βορειοδυτικῆς Μακεδονίας³, φαινόμενο ποὺ θὰ πάρει ἀκόμη πολὺ δεξύτερη μορφὴ στὰ τέλη τοῦ αἰώνα.

5. Πόλεις καὶ κωμοπόλεις τῆς Βορειοδυτικῆς Μακεδονίας. α'. Ἡ μεγαλύτερη πόλη τοῦ πασαλικιού, τὸ Μοναστήρι, εἶχε στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα 46.000 περίπου κατοίκους, ἀπὸ τοὺς δόποιους οἱ 25.000 ἡταν μουσουλμάνοι, οἱ 17.000 χριστιανοί⁴, 3.000 Ἐβραῖοι, 1.000 Τσιγγάνοι καὶ 200-250 Εὐρωπαῖοι⁵. Στὸ Μοναστήρι ἔδρευε ὁ μουσίρης, δηλαδὴ ὁ γενικὸς διοικητής, ὁ γενικὸς εἰσπράκτορας (*defterdar*), ἕνα ἐπαρχιακὸ συμβούλιο, ἕνα ἐμποροδικεῖο, ἕνα ἱεροδικεῖο μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν καδὴ καὶ ὁ διοικητής τῆς ἀστυνομίας, ποὺ εἶχε στὶς διαταγές του 300 ζαπτιέδες. Τὴ φρουρὰ τῆς πόλης ἀποτελοῦσαν 15.000-20.000 δύπλισμένοι

1. Ἐ.ἀ., σ. 42.

2. N. Sotirovski, Izveštaji francuskih konzula o Bitolju, σ. 117.

3. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 81.

4. Στὰ 1840 ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς τοῦ Μοναστηρίου ἀνέρχεται σὲ 10.000-12.000 κατοίκους (Krstev Bitovski, Dejnosti na Pelagoniskata Mitropolija (1878-1912), Skopje 1968, σ. 29).

5. Γιὰ τὴν ἑθνολογικὴ σύνθεση τῆς πόλης τοῦ Μοναστηρίου βλ. William Martin Leake, Travels in Northern Greece, London 1835, τ. 1, σ. 274. Πρβλ. M. A. Walkerg, Διὰ τῆς Μακεδονίας ὡς στὶς ἀλβανικὲς λίμνες ('Οχρίδας καὶ Μαλίκης), σ. 74, ὑποσ. 1 (προσθήκη ἐπιμελητοῦ). 'Ο συνολικὸς ἀριθμὸς τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Μοναστηρίου κυμαίνεται στὰ ἴδια σχεδὸν ἐπίπεδα καὶ στὰ τέλη περίπου τοῦ 19ου αἰώνα. Βλ. σχετικὰ Νικολάου Θ. Σχινᾶ, 'Οδοιπορικαὶ σημειώσεις Μακεδονίας, 'Ηπείρου, νέας ὁροθετικῆς γραμμῆς καὶ Θεσσαλίας, Αθῆναι 1886, τ. 2, σ. 266. Πρβλ. τοῦ Στέφανου Ι. Παπαδόπουλου, 'Εκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν τελευταῖο αἰώνα τῆς τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 133-134 καὶ σ. 133 ὑποσ. 1, ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία.

άνδρες, ποὺ διοικοῦνταν ἀπὸ διάφορους Τούρκους πασάδες μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ὀρντὸν μουσὶρ τῆς Ρούμελης, τοῦ δποίου ἡ ἔξουσία ἐκτεινόταν ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς Βοσνίας ὥς τὴν Ἐλλάδα καὶ ἀπὸ τὴν Ἀδριατικὴν ὥς τὸ πασαλίκι τῆς Ἀδριανούπολης. Μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμον ἡ δύναμη τῆς φρουρᾶς μειώθηκε σὲ 5.000-6.000 ἄνδρες, οἱ δποῖοι εἶχαν ἐπικεφαλῆς τὸν «φερίκ»¹. Ὁ δρος «φερίκ», ὅσο γνωρίζω, ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ στὸ μακεδονικὸ χῶρο ἀπὸ τὸν Ἀμερικανὸ πρόξενο τῆς Θεσσαλονίκης W. B. Llewellyn σ' ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸ ἀμερικανικὸ ὑπουργεῖο ἔξωτερικῶν στὶς 24 Αὐγούστου 1837, ὅπου ἀνακοίνωνε τὴν ἄφιξην τοῦ νέου διοικητῆ τῆς Θεσσαλονίκης Μουσταφᾶ πασᾶ, τὴν κατάργησην τῶν πολυάριθμων πασαλικιῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας καὶ τὴν ἐνσωμάτωσή τους σὲ πέντε μεγάλες διοικητικὲς μονάδες, τὰ «feriks», δηλαδὴ τῆς Ἀδριανούπολεως, τοῦ Βερατίου, τοῦ Βελιγραδίου, τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῆς Θεσσαλονίκης². Ἡ νέα διοικητικὴ αὐτὴ μονάδα, ποὺ δημιουργήθηκε τὴν ἐποχὴν ἐκείνη στὰ πλαίσια τῶν πρώτων ἐσωτερικῶν μεταρρυθμίσεων στὴν Τουρκία, εἶχε ἐπικεφαλῆς τὸν «φερίκ»³.

Στὰ 1856 τὸ Μοναστήρι εἶχε 32 τζαμιά, ἔλληνικὴ μητρόπολη, τρεῖς συναγωγές καὶ ἔνα καθολικὸ μοναστήρι, στὸ δποῖο λειτουργοῦσε κάποιος Ἰταλὸς παπάς. Τὰ τουρκικὰ σχολεῖα ὑπολογίζονταν σὲ 26, τὰ ἔλληνικὰ σὲ δύο, στὰ δποῖα φοιτοῦσαν πολυάριθμοι μαθητές⁴, καὶ τὰ ἔβραικὰ σὲ τρία. «Υπῆρχε ἀκόμη καὶ ἔνα στρατιωτικὸ νοσοκομεῖο μὲ Εὐρωπαίους γιατροὺς καὶ ἔνα ἄλλο ποὺ διευθυνόταν ἀπὸ τὸ μητροπολίτη Πελαγονίας. Οἱ φυλακὲς τῆς πόλης βρίσκονταν σὲ θλιβερὴ κατάσταση. Τὸ Μοναστήρι ἀποτελοῦσε ἔδρα πολυάριθμων τουρκικῶν στρατευμάτων, δύο μεγάλων στρατοπέδων γιὰ τὸ ἴππικὸ καὶ τὸ πεζικό, στρατιωτικῶν ἀποθηκῶν καὶ ἐνὸς στρατιωτικοῦ σχολείου μὲ 140 μαθητές, οἱ δποῖοι ἐκπαιδεύονταν ἀργότερα στὶς ἀνώτερες στρατιωτικὲς σχολὲς τῆς Κωνσταντινούπολης⁵.

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 82.

2. Βλ. στῆς Γεωργίας Ιωαννίδου - Μπιτσιάδου, «Ἄγνωστες ιστορικές ειδήσεις γιὰ τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τὶς ἀμερικανικὲς προξενικὲς ἐκθέσεις τῆς Θεσσαλονίκης (1832-1840) «Μακεδονικά» 20(1980)351.

3. Γιὰ τὸν δρο «φερίκ» βλ. στοῦ Stanford J. Shaw-Ezel Kurul Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Reform Revolution and Republic, The Rise of Modern Turkey, 1808-1975, London 1977, τ. 2, σ. 39.

4. Γιὰ τὴν κατάσταση τῆς ἔλληνικῆς παιδείας στὸ Μοναστήρι στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα βλ. στοῦ Στέφ. Παπαδόπουλου, Ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ ἔλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας, σ. 134.

5. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, ff. 81-82. Τὴν τεράστια πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ σημασία τῆς πόλης τοῦ Μοναστηρίου στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα ἐπισημαίνει καὶ ὁ Γερμανὸς περιηγητὴ Heinrich Barth στὴ μελέτη του, Reise durch das Innere der Europäische Turkey im Herbst 1862, Berlin 1864, σσ. 141-143.

Στὸ Μοναστήρι ὑπῆρχε ἔξεχωριστὴ ἐλληνική, τουρκική, ἑβραϊκή καὶ εὐρωπαϊκή συνοικία. Τὰ σπίτια τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ τῆς τουρκικῆς συνοικίας εἶχαν ἐπιβλητικὴ ἐμφάνιση καὶ ἦταν κτισμένα μὲ μεγάλες πέτρες ἢ μὲ περίτεχνα κεραμίδια¹. Ὁραῖες κατοικίες μὲ ἀκριβὰ ὄντικὰ ἔκτιζε ἐπίσης στὸ Μοναστήρι καὶ ὁ πολυάριθμος ἐλληνοβλαχικὸς πληθυσμός.

Τὸ Μοναστήρι ἦταν κόμβος ἐνὸς ὑποτυπώδους ὁδικοῦ δικτύου, ποὺ συνένωνε τὴν πρωτεύουσα τοῦ πασαλικιού Μοναστηρίου μὲ τὸ Σκούταρι, τὰ Σκόπια, τὴν Πριστένη, τὰ Γιάννινα, τὴν Λάρισα καὶ τὴν Θεσσαλονίκη. Μιὰ μόνο ὁδός, ποὺ συνέδεε τὴν Θεσσαλονίκη μὲ τὸ Μοναστήρι, ὑπῆρξε περισσότερο εὔχρηστη. Παρὰ τὴν θλιβερὴ κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸ ὁδικὸ δίκτυο τοῦ πασαλικιού τοῦ Μοναστηρίου, τὸ Μοναστήρι ὑπῆρξε σημαντικὸ ἐμπορικὸ κέντρο. Μεγάλος ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων εἶχαν ὑποκαταστήματα στὴν Βιέννη, στὴν Τεργέστη, στὰ αὐστριακὰ παράλια, στὴ Γαλλία καὶ στὴν Ἀγγλία. Ἡ Ἀγγλία, ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Γαλλία διατηροῦσαν τοὺς διπλωματικοὺς ἐκπροσώπους τους στὸ Μοναστήρι καὶ σύντομα ἐπρόκειτο νὰ ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ ἔνας Ἑλληνας καὶ ἔνας Ρώσος πρόξενος².

β'. Στὶς ὅχθες τοῦ Ἀξιοῦ ποταμοῦ ἦταν κτισμένα τὰ Βελεσά, ποὺ ἀποτελοῦσαν σημαντικὴ ἐμπορευματικὴ ἀποθήκη τῶν γειτονικῶν πασαλικιῶν τῆς Βράνιας, Λέσκοβας, τοῦ Κουμάνοβου, Κρίβα Παλάγγας, Σκοπίων, Καλκάνδελε, Ἰστίπ καὶ Κατσανικίου. Τὰ Βελεσά εἶχαν πληθυσμὸ γύρω στοὺς 15.000, ἀπὸ τοὺς ὅποιους τὰ 2/3 ἦταν χριστιανοί. Ἀνάμεσά τους ζούσε μιὰ ἀνθηρὴ ἐλληνο-βλαχικὴ κοινότητα³. Στὰ Βελεσά ἔδρευαν περίπου 30 σημαντικοὶ ἐμπορικοὶ οἰκοι μὲ συνολικὸ ἑτήσιο τζίρο γύρω στὰ 15 ἐκατομμύρια πιάστρα. Ὅπηρχαν ἀκόμη καὶ 20 ἄλλοι μικρότεροι ἐμπορικοὶ οἰκοι, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀναπτύξει σημαντικὸ ἐμπόριο στὸν τομέα τῆς ἐπεξεργασίας τῶν δερμάτων, τοῦ μαλλιοῦ καὶ τῶν ἔγλινων κατασκευῶν. Ἡ ζω-

1. Πρβλ. στοῦ Edmund Spencer, *Travels in European Turkey in 1850*, London 1851, τ. 2, σ. 59.

2. AMAE, *Mémoires et Documents*, Turquie, τ. 115, f. 83.

3. Γιὰ τὴν ἐλληνοβλαχικὴ κοινότητα τῶν Βελεσῶν βλ. ἀναλυτικὰ στοῦ M. I. S. Filipović, Cincari u Velesu, «Južni Pregled» (Skopje), sv. 5, Maj 1936, σσ. 173-180. Τὴν ἐλληνικὴ μετάφραση τῆς ἐργασίας ἔχει ἐκπονήσει ὁ Ἰωάννης Παπαδριανός, Οἱ Κουτσόβλαχοι τῶν Βελεσῶν, «Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία», Παράρτημα 5 (1976)317-328, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τὴν οἰκονομική, κοινωνική καὶ ἐκκλησιαστική ζωὴ τῆς ἐλληνικῆς κοινότητας τῶν Βελεσῶν βλ. τοῦ Ἀννασίου Ἀγελόπου, Ἡ ἐποπτεία τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς ὁρθοδόξου κοινότητος Βελεσῶν (1876-1914), «Μακεδονικών» 17 (1977) 141-152. Πρβλ. καὶ στοῦ B. Nicolaidy, *Les Turcs et la Turquie contemporaine*, Paris 1859, τ. 2, σσ. 140-141.

ηρή οικονομική δραστηριότητα της πόλης τῶν Βελεσῶν εἶχε προσελκύσει τὴν ἐποχὴν ἐκείνη ἰδιαίτερα τὴν προσοχὴν τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ἀγγλίας. Τὰ κράτη αὐτὰ σκόπευαν νὰ διορίσουν στὰ Βελεσά τοὺς διπλωματικοὺς ἐκπροσώπους τους, οἱ δόποιοι θὰ εἶχαν παράλληλη ἐποπτεία καὶ στὰ πασαλίκια τῆς Πριστένης καὶ τῆς Νίσ¹.

γ'. Κτισμένη στὶς ὅχθες τῆς ὁμώνυμης λίμνης καὶ μὲ ἰδιαίτερα ἔντονη τὴ βυζαντινὴ παράδοση, ἡ Ἀχρίδα² συγκέντρωνε στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα γύρω στοὺς 25.000 κατοίκους, ἀπὸ τοὺς δόποιους οἱ 8.000 ἦταν χριστιανοὶ καὶ ἀνάμεσά τους συγκαταλέγονταν πολλοὶ σλαβόφωνοι "Ελληνες"³. Ἰδιαίτερα ἀνεπτυγμένος τὴν ἐποχὴν ἦταν ὁ ἐμπορευματικὸς τομέας τῶν δερμάτων. Οἱ "Ελληνες" ἐμποροὶ πήγαιναν στὴ Γερμανία καὶ στὴ Λειψία γιὰ νὰ ἀγοράσουν ἀκατέργαστες γούνες, τὶς δόποιες ἐπεξεργάζονταν οἱ ἴδιοι καὶ τὶς ἐξῆγαν μέσω Θεσσαλονίκης καὶ Δυρραχίου στὴν Κωνσταντινούπολη⁴. Ὁ συνολικὸς ἐτήσιος τζίρος τοῦ ἐμπορευματικοῦ τομέα τῶν δερμάτων κάλυπτε τὰ ἔξι ἀκατομμύρια πιάστρα. Σημαντικὲς ποσότητες δημητριακῶν διοχετεύονταν ἐπίσης ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἄλλες προορίζονταν γιὰ ἐξαγωγὴ στὸ ἐξωτερικό. Τὸ ἐμπόριο τῆς ἀλιείας ἦταν ἐπίσης ἰδιαίτερα ἀνεπτυγμένο. Κάθε χρόνο ἀλιεύονταν περίπου 300.000 δόκαδες πέστροφες καὶ χέλια. Στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα ἡ Ἀχρίδα εἶχε στρατηγικὴ σημασία γιὰ τὸν ἔλεγχο

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 84.

2. Περιγραφὴ τῆς Ἀχρίδας βλ. Κ ο σ μ ᾶ Θ ε σ π ρ ω τ ο ০ καὶ Ἀ ν α σ τ α σ i o u Ψ α λ i d a, Γεωγραφία Ἀλβανίας καὶ Ἡπείρου. Προλεγόμενα καὶ σημειώσεις Ἀ θ α-ν α σ i o u X. Π α π α χ α ρ i s η, Ἰωάννινα 1964, σ. 26, Ἀ ν α σ τ α σ i o u T o p á l η, Τὰ χωριά "Ανω καὶ Κάτω Μπεάλα, Λιμνολεκάνη Στρούγγας-Ἀχρίδος, «Μακεδονικά» 12(1972) 479-480.

3. Γιὰ τὴν ἐθνολογικὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἀχρίδος κατὰ τὸ 19ο αἰώνα βλ. G. A. M a n o, Résumé géographique de la Grèce et de la Turquie d'Europe, «Collection des résumés géographiques», Paris 1826, τ. 5, σ. 545, J. G. v. H a h n, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, Wien 1867, σ. 118. Ν i k o l á o u Θ. Σ χ i v a, Ὅδοι-πορικαὶ σημειώσεις, τ. 2, σ. 290. Στὰ 1889 ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἀχρίδας, σύμφωνα μὲ μαρτυρίᾳ τοῦ "Ελληνη προξένου τοῦ Μοναστηρίου, ἀνέρχεται σὲ 12.000 κατοίκους, ἀπὸ τοὺς δόποιους τὸ $\frac{1}{3}$ ἀποτελοῦνταν κυρίως ἀπὸ ἀλβανόφωνους Τούρκους καὶ τὰ ὑπόλοιπα $\frac{2}{3}$ ἀπὸ ἐξαρχικοὺς καὶ βλαχόφωνους. Ἀναφέρονται ἐπίσης 20-25 ἐλληνικὲς σλαβόφωνες οἰκογένειες καὶ μιὰ γνήσια ἐλληνόφωνη τοῦ N. Μαργαρίτη. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ βαθμιαία μείωση τοῦ πληθυσμιακοῦ στοιχείου τῆς Ἀχρίδας, ἡ δόποια κυμαίνεται σὲ 50 % σὲ χρονικὸ διάστημα 33 ἑτάν, (AYE = Ἀρχεῖα τοῦ 'Υπουργείου Ἐξωτερικῶν, B' Ἀρχεῖο 1889, Προξένεια Μακεδονίας, Μοναστήρι, 5 Νοεμβρίου, 1889, ἀρ. 683).

4. F.O. 195/392/ff. 68-71, C o n s t. A p. V a c a l o p o u l o s, Aspects économiques de la Macédoine du Nord au milieu du XIXe siècle et l'activité développée par les commerçants Grecs dans la région de Monastir..., V. B é r a r d, La Turquie et l'Hellénisme contemporain, σσ. 114-115.

τῆς περιοχῆς τῆς Διέρας και ἵσχυρὸς τουρκικὸς στρατὸς ἔδρευε στὴν πόλη αὐτῇ¹.

δ'. Δυτικὰ τῆς Ἀχρίδας και σὲ ἀπόσταση δώδεκα ώρῶν ἀπὸ τὴν πόλη ἐκείνη βρισκόταν τὸ Ἐλβασάν μὲ 20.000 κατοίκους. Ἡ πόλη αὐτὴ χρησίμευε σὰν σημαντικὸ διαμετακομιστικὸ κέντρο γιὰ τὴ μεταφορὰ τῶν ἔξαγόμενων ἐμπορευμάτων πρὸς τὸ Δυρράχιο².

ε'. Τὰ Τίρανα εἶχαν πληθυσμὸ γύρω στοὺς 25.000 κατοίκους. Στὴ διοίκηση Τιράνων ὑπαγόταν και ἡ περιοχὴ τοῦ Μάτ, ὅπου ἐπικρατοῦσε κατάσταση ἀναρχίας. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ Πύλη εἶχε ἀναγκαστεῖ νὰ καταργήσει τὴ συνολικὴ εἰσπραξὴ τῶν φόρων ἀπὸ τὴν ἐπαρχία ἐκείνη και νὰ τὴν περιορίσει σὲ 100.000 πιάστρα τὸ χρόνο, ποσὸ ποὺ ἀντιπροσώπευε μόνο τὸ 1/5 τῆς κανονικῆς φορολογίας.

στ'. Τὸ σημαντικὸ παραθαλάσσιο λιμάνι, τὸ Δυρράχιο, βρισκόταν στὴν περιοχὴ τῆς Καβάγιας και περιελάμβανε περίπου 3.000 κατοίκους. Στὸ Δυρράχιο ζοῦσαν πολλοὶ Τούρκοι και χριστιανοὶ ἐμποροὶ, οἱ ὁποῖοι προέρχονταν ἀπὸ διάφορες ἐπαρχίες τῆς διθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἐμπορικὴ σημασία τοῦ Δυρραχίου ἦταν τεράστια, ἰδιαίτερα γιὰ τὴν ἔξαγωγὴ τῶν προϊόντων τοῦ μακεδονικοῦ χώρου και κυρίως τῆς Ἀλβανίας πρὸς τὰ εὐρωπαϊκὰ λιμάνια³. Ἡ αὐστριακὴ ἀτμοπλοϊκὴ ἐταιρεία τοῦ Lloyd ἐκπροσωποῦνταν στὸ Δυρράχιο ἀπὸ ἔναν προξενικὸ πράκτορα, δ ὁποῖος ἔχυπηρετοῦσε τὰ ζωτικὰ οἰκονομικὰ συμφέροντά της. Στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα τὸ Δυρράχιο ἦταν ἔδρα καθολικῆς ἀρχιεπισκοπῆς. Ὁ καθολικὸς ἀρχιεπίσκοπος ἔδρευε στὸ χωριό Δελβένι⁴.

ζ'. Ἡ Καστοριά, πρωτεύουσα τοῦ σαντζακιοῦ τῆς Κοριτσᾶς, εἶχε μόλις 6.000 κατοίκους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 4.500 Ἐλληνες, 1.000 Ἐβραῖοι και 500 Τούρκοι⁵. Ὁ μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς μὲ ἵσχυρὸ κοινωνικὸ πυ-

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 85.

2. Βλ. και στοῦ E d. S p e n c e r, Travels in European Turkey in 1850, τ. 2, σσ. 97-98, N. Θ. Σχινᾶ, 'Οδοιπορικὰ σημειώσεις, τ. 2, σ. 305.

3. M. B. C. Collas, La Turquie en 1864, Paris 1864, σσ. 263-264.

4. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 86.

5. Δημογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν πόλη τῆς Καστοριᾶς κατὰ τὸ α' μισὸ τοῦ 19ου αἰώνα βλ. στοῦ F. C. H. L. P o u q u e v i l l e, Voyage de la Grèce, Paris 1826, ἔκδ. 2a, τ. 3, σ. 9, ὅπου ἀναφέρονται 1.600 χριστιανικές, τουρκικές και ἐβραϊκές οἰκογένειες, A. Βάλβι, Γεωγραφία, μετάφραση K. Κούμα, Βιέννη 1839, τ. 3, σ. 139, ὅπου μνημονεύονται γύρω στοὺς 7.000 κατοίκους. Πρβλ. στοῦ M i x. Ἀ θ. Κ α λ i ν δ ē ρ η, Γραπτὰ μνημεῖα ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονίᾳ χρόνων τουρκοκρατίας, Πτολεμαῖς 1940, σ. 25, ὅπου ἀναφέρεται κατὰ τὸ ὑποτιθέμενο χειρόγραφο τοῦ Κοζανίτη Χαρ. Μεγδάνη, ποὺ πιθανολογεῖται ὅτι γράφτηκε τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 19ου αἰώνα, ὅτι ἡ Καστοριὰ ἀριθμοῦσε 1.100 σπίτια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 450 κατοικοῦνταν ἀπὸ Ἐλληνες, 150 ἀπὸ Τούρκους και τὰ ὑπόλοιπα ἀπὸ διαφόρους, Ἀ π ο σ τ ὄ λ ο υ Ε. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο ν, Οἱ Δυτικομακεδόνες ἀπό-

ρήνα τὴν οἰκογένεια, κατεῖχε σημαντικὴ περιουσία καὶ ἀσκοῦσε μεγάλη ἐπιρροή. Ἀπὸ τὰ 300 μοναστήρια τῆς μόνο στὰ 52 τελοῦνταν ἀκόμη ἡ ἐκκλησιαστικὴ λειτουργία καὶ σὲ καθορισμένες ἑορτάσιμες μέρες¹.

η'. Στὰ 1853 ἡ Πύλη θεώρησε σκόπιμο νὰ μεταφέρει τὴν ἔδρα τοῦ καϊμακάμη τῆς Καστοριᾶς στὴν Κοριτσά καὶ νὰ ἀφῆσει στὴν Καστοριὰ μόνο ἔνα μουδίρη. Στὴν ἐνέργειά της αὐτὴ ἡ Πύλη παρακινήθηκε, ἀφενὸς ἀπὸ τὴ σημαντικὴ γεωγραφικὴ θέση τῆς Κοριτσᾶς στὰ νότια τῆς λίμνης τῆς Ἀχρίδας καὶ πάνω στὸ συνδετικὸ σημεῖο τῶν πασαλικιῶν τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῶν Ἰωαννίνων, καὶ ἀφετέρου ἀπὸ τὴν ἐμπορικὴ τῆς σημασία, ἀφοῦ ἡ ἐβδομαδιαία ἐμποροπανήγυρή της προσέλκυε πλῆθος κόσμου καὶ οἱ ἐμπορικὲς συναλλαγὲς ποὺ πραγματοποιοῦνταν, ἴδιαίτερα στὸν τομέα τῶν δημητριακῶν, ἥταν σημαντικές². "Ἐνας λόγος ἀκόμη, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ Πύλη μετέφερε τὴν ἔδρα τοῦ καϊμακάμη τῆς Καστοριᾶς στὴν Κοριτσά, ἥταν ἡ πρόθεσή της νὰ μειώσει τὴν ἵσχυ τῶν ντόπιων Τούρκων μπέηδων τῆς Καστοριᾶς καὶ νὰ ἐμπεδώσει τὴ δημόσια ἀσφάλεια στὴν περιοχὴ ἐκείνη. Ἡ τουρκικὴ παρουσία γινόταν ἀκόμη περισσότερο αἰσθητὴ μὲ τὴν κοντινὴ ἀπόσταση (μόλις 40 χιλιόμετρα) τῶν δύο καϊμακάμηδων τῆς Κοριτσᾶς καὶ τῆς Ἀχρίδας³.

θ'. Στὰ νότια τῆς Κοριτσᾶς καὶ ἀνάμεσα στὶς περιοχὲς τοῦ Ὀπαρίου καὶ τῆς Κολώνιας βρισκόταν ἡ Μοσχόπολη, ἡ ὁποία εἶχε χάσει γιὰ πάντα μετὰ τὸ 1769 τὴν παλιὰ αἴγλη της καὶ εἶχε μεταβληθεῖ τὴν ἐποχὴν αὐτὴ σὲ ἄσημο χωριό⁴. Οἱ καταπιέσεις τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν καὶ ἡ ἐνταση τῆς ληστείας εἶχαν συμβάλει στὴν ἀπομάκρυνση τῶν πλούσιων Ἑλλήνων ἐμπό-

δημοι ἐπὶ τουρκοκρατίας (Διάλεξις), Θεσσαλονίκη 1958, σ. 21. Πληθυσμιακὰ στοιχεῖα τῆς Καστοριᾶς στὸ β' μισὸ του 19ου καὶ στὶς ἀρχές του 20οῦ αἰώνα βλ. Ἄνδρεας Ι. Ἄρβανίτος, 'Η Μακεδονία εἰκονογραφημένη', Αθῆναι 1904, σ. 95, Χαρίση Πολίον, Διοικητικὴ διαίρεσις τῆς Μακεδονίας, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν», 1911, σ. 165, Θ. Φ. Παπακωνσταντίνος, 'Η Καστοριά', Αθῆναι 1930, σ. 32.

1. Γιὰ τὰ μοναστήρια τῆς ἐπαρχίας Καστοριᾶς βλ. στοῦ Φιλαρέτου Βαφείδον, Περὶ τῶν ἐπαρχιῶν Καστοριᾶς ἱερῶν μονῶν, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 20 (1900) 316-320.

2. Γενικὲς βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις γιὰ τὴν Κοριτσά βλ. στοῦ Ἡλία Δασσαρού, Περὶ τῆς Κοριτσᾶς, «Δελτίον Ἰστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας» 5 (1896-1900) 123-158, Εὐλογίου Ι. Κουρίλλα, Κοριτσά, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν», 1909, σσ. 283-291.

3. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, σ. 115, f. 87.

4. Γενικὰ γιὰ τὴ Μοσχόπολη βλ. Ἰωάννης Μαρτινιανός, μητροπολίτου Ξάνθης, 'Η Μοσχόπολις 1330-1930, Ἐπιμέλεια Στίλπωνος Κυριακίδου, Θεσσαλονίκη 1957, Θεοφράστον Γεωργιάδη, Μοσχόπολις, Αθῆναι 1975.

ρων, οί δοποῖοι κατέφυγαν στὸ ἔξωτερικὸ καὶ οἱ περισσότεροι διασκορπίστηκαν σ' ὀλόκληρο τὸ μακεδονικὸ χῶρο¹.

ι'. Ἡ Κλεισούρα εἶχε κυρίως ἐλληνικὸ ἐμπορικὸ πληθυσμὸ (γύρω στὸὺς 7.000 κατοίκους). Οἱ Τούρκοι ἡσαν ἐλάχιστοι καὶ δὲν διέθεταν μεγάλη ἴσχυ. Οἱ Ἐλληνες τῆς Κλεισούρας ἔτρεφαν ἄσπονδο μίσος γιὰ τοὺς Τούρκους καὶ, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Γάλλος πρόξενος, ὅταν συνέβαινε ποτὲ νὰ φιλοξενήσουν κάποιον Τούρκο, τὴν ἐπομένη ἀπολύμαιναν τὸ δωμάτιο ἀπὸ τὸ πάτωμα ὡς τὸ ντουλάπι. Πολλοὶ κάτοικοι τῆς Κλεισούρας μετανάστευαν κάθε χρόνο στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴ Γερμανία καὶ ἐπέστρεφαν μετὰ ἀπὸ χρόνια στὴν πατρίδα τους μὲ πλούσιες οἰκονομίες².

η'. Ἀντίθετα μὲ τὴν Κλεισούρα, ἡ Σιάτιστα βρισκόταν σὲ δημογραφικὴ καὶ οικονομικὴ παρακμὴ³ καὶ ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς τῆς ἔφθανε μόλις τὸὺς 5.000 κατοίκους⁴. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου πολλοὶ κάτοικοι ἐγκατέλειψαν τὴν πόλη καὶ παρέμειναν μόνο οἱ φτωχοί, οἱ δοποῖοι ἐπιδίδονταν στὴν καλλιέργεια τῶν ἀμπελιῶν, ἀπὸ τὰ δοποῖα παράγονταν κρασὶ καλῆς ποιότητας⁵.

6. Ἐκ κλησιαστικὴ διαιρεση τοῦ πασαλικιοῦ Μοναστηρίου στη ηριού⁶. Στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα τὸ πασαλίκι τοῦ Μοναστηρίου περιελάμβανε δύο μητρόπολεις καὶ δκτὼ ἐπισκοπές. Ἡ μητρόπολη Πελαγονίας εἶχε ἔδρα τὸ Μοναστήρι καὶ περιελάμβανε τὶς περιοχὲς Μοναστηρίου καὶ Περλεπέ, ἐνῷ στὴ μητρόπολη Πρεσπῶν μὲ ἔδρα τὴν Ἀχρίδα ὑπάγονταν οἱ περιοχὲς Ἀχρίδας, Ρέσνας καὶ Πρέσπας.

1. Βλ. ἀναλυτικὰ στοῦ Ἀποστόλου Ε. Βακαλοπούλου, ‘Ιστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Δ' Τουρκοκρατία 1669-1812, Θεσσαλονίκη 1973, τ.4, σσ. 385-386, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Πρβλ. στοῦ Τηλέμαχος Κατσούγιάνη, Περὶ τῶν Βλάχων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, Β', Ἐκ τῆς ιστορίας τῶν Κουτσοβλάχων ἐπὶ τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1966, σσ. 19-20, 27.

2. Γιὰ τὸν ἀπόδημον Κλεισούριων Βλ. στοῦ Ἀριστοτέλους Ι. Τζιώγου, Συνοπτικὴ ιστορία τῆς Κλεισούρας Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ τὸ ιστορικὸν αὐτῆς μνημεῖον τῆς Χριστιανώσυνης τῆς ιερᾶς μονῆς Παναγίας - Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 46 κ.ε. Πρβλ. Γιάννη Τσάρα, ‘Η Κλεισούρα στὰ 1849, «Μακεδονικά» 18(1978) 220, ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία

3. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, ff. 88-89.

4. Γιὰ τὴν παλαιότερη οικονομικὴ ἀκμὴ τῆς Σιάτιστας μεταξὺ 1600-1800 βλ. στοῦ Α. Λαζάρου, Σιάτιστα, «Μακεδονικὸν Ἁμερολόγιον Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν» 3(1910) 139-142, Ἰωάννου Ἀποστόλου, ‘Ιστορία τῆς Σιάτιστης, Ἀθῆναι 1929, σσ. 7-14, Α. π. Βακαλοπούλου, Δυτικομακεδόνες ἀπόδημοι ἐπὶ τουρκοκρατίας, σ. 13.

5. Γιὰ τὰ φημισμένα ἀμπέλια καὶ κρασὶ τῆς Σιάτιστας βλ. καὶ στοῦ Leake, Travels, τ. 1, σσ. 306-307.

6. Πρβλ. καὶ N. Sotirovski, Izveštaji francuskih konzula o Bitolju, σσ. 118-119.

‘Η ἐπισκοπὴ τῆς Καστοριᾶς εἶχε ἔδρα τὴν Καστοριὰ καὶ περιελάμβανε τίς περιοχὲς τῆς Χρούπιστας καὶ τῆς Ἀνασελίτσας, ἡ ἐπισκοπὴ Σερβίων μὲ ἔδρα τὴν Κοζάνη καὶ τίς περιοχὲς Ἐγρὶ Μπουτζάκ, Τσαρτσαμπᾶ καὶ Σερβίων, ἡ ἐπισκοπὴ Σισανίου μὲ ἔδρα τὴν Σιάτιστα καὶ τμῆμα τῆς ἐπαρχίας Καστοριᾶς καὶ τὴν Βίγλιστα, ἡ ἐπισκοπὴ Κοριτσᾶς μὲ ἔδρα τὴν Κοριτσά καὶ τίς περιοχὲς Κοριτσᾶς, Κολώνιας, Ὁπαρίου καὶ Σταρόβου, ἡ ἐπισκοπὴ Μογλενῶν μὲ ἔδρα τὴν Φλώρινα καὶ τίς περιοχὲς τῆς Φλώρινας, Καϊλαρίων καὶ Ὁστρόβου, ἡ ἐπισκοπὴ Βελεσῶν μὲ ἔδρα τὰ Βελεστὰ καὶ τίς περιοχὲς Βελεσῶν καὶ Τίκφες, ἡ ἐπισκοπὴ Δυρραχίου μὲ ἔδρα τὸ Ἐλβασάν καὶ τίς περιοχὲς τοῦ Ἐλβασάν, Πεκίν, Καβάγιας, Τιράνων καὶ Μάτ καὶ τέλος ἡ ἐπισκοπὴ Δεβρῶν μὲ ἔδρα τὴν Ἀνω Δίβρα καὶ τίς περιοχὲς τῆς Ἀνω καὶ Κάτω Δίβρας καὶ Κριτσόβου¹.

Στὸ ὑπόμνημά του δ Γάλλος πρόξενος δὲν παραλείπει νὰ τονίσει τὴ διαφθορὰ τοῦ ἀνώτερου ἑλληνικοῦ κλήρου τῆς Βορειοδυτικῆς Μακεδονίας, φαινόμενο, τὸ ὅποιο ἐπιδεινώνεται κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰώνα. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὅτι δ ἐπίσκοπος Δεβρῶν παρέμενε μόνιμα στὸ Μοναστήρι καὶ ἐπισκεπτόταν τὴν ἔδρα του, τὴν Ἀνω Δίβρα, μόνο γιὰ νὰ εἰσπράξει τὰ ἀρχιερατικὰ δικαιώματά του.

Οἱ δέκα παραπάνω ἐπισκοπὲς τοῦ πασαλικιοῦ τοῦ Μοναστηρίου συγκέντρωναν γύρω στοὺς 400-500 ἱερεῖς. Στίς ἐπισκοπικὲς ἐπαρχίες τοῦ πασαλικιοῦ ὑπῆρχαν ἀκόμη καὶ 160 μοναστήρια, στὰ ὅποια ζοῦσαν πολυάριθμοι μοναχοί. Μολαταῦτα μεγάλος ἀριθμὸς τῶν μοναστηριῶν αὐτῶν εἶχε καταστραφεῖ οἰκονομικὰ καὶ εἶχε ἐρημωθεῖ, γεγονὸς διφειλόμενο στὴν ἀρπακτικότητα τῶν ἐπισκόπων², ἡ ὁποία, δπως χαρακτηριστικὰ σημειώνει δ Γάλλος πρόξενος, εἶχε ξεπεράσει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴ γενναιοδωρία τῶν χριστιανῶν. Τίς ἐλάχιστες ἔξαιρεσίες ἀποτελοῦσαν μόνο δρισμένοι Ἑλληνες πλούσιοι, οἱ ὅποιοι ἔκαμαν δμως σημαντικότατες δωρεὲς γιὰ τὴν ἐπιδιόρθωση τῶν μοναστηριῶν³. Μόνο τὸ μοναστήρι τοῦ δσίου Ναούμ εἶχε σχετικὰ πλούσια εἰσοδήματα, ποὺ ἔφθαναν τὰ 80.000 πιάστρα τὸ χρόνο⁴.

1. Γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ διαίρεση τοῦ βιλαετίου Μοναστηρίου στὸ β' μισὸ τοῦ 19ου αἰώνα καὶ στίς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ πρβλ. στοῦ Χαρίση Πουλίου, ‘Ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις. Ἐδραι μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων ἐν τοῖς βιλαετίοις Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν» 1911, σσ. 166-167.

2. Πρβλ. καὶ στοῦ Henri Mathieu, *La Turquie et ses différents peuples*, Paris ἄ.ξ., σ. 106.

3. AMAE, *Mémoires et Documents*, Turquie, τ. 115, ff. 89-90.

4. Γιὰ τὴ μονὴ τοῦ Ὁσίου Ναούμ βλ. Ἀρμ., ‘Ἡ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Ναούμ, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν», 1910, σσ. 184-189. Πρβλ. στοῦ Κλεόβουλου Τσούρκα, ‘Ο ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Ἀχρίδος καὶ δ πανσλα-

7. Γαϊοκτητικές και φορολογικές σχέσεις. α'. Από τη συνολική έκταση του καλλιεργήσιμου έδαφους του πασαλικιού του Μοναστηρίου μόλις στό 1/4 γινόταν συστηματική έκμετάλλευση. "Οπως στό πασαλίκι της Θεσσαλονίκης, έτσι και στό πασαλίκι του Μοναστηρίου ένα μεγάλο τμήμα της γῆς είχε περάσει στά μέσα του 19ου αιώνα άπό τα τουρκικά στά χριστιανικά χέρια. Ένω λοιπὸν πρὶν άπό μερικά χρόνια οἱ Τούρκοι τσιφλικοῦχοι ἤταν ἀποκλειστικοὶ κύριοι τοῦ μεγαλύτερου τμήματος τῆς γῆς, σιγὰ-σιγὰ ἄρχισαν νὰ χάνουν τὴν ἀκίνητη περιουσία τους καὶ στά 1856 τὸ 50 % τῶν τσιφλικιῶν ἀνῆκε σὲ χριστιανοὺς ἐμπόρους καὶ τοκογλύφους καὶ σ' ὁρισμένους Ἐβραίους¹, οἱ ὅποιοι ἐπένδυαν σημαντικὸ ποσοστὸ τῶν κερδῶν τους στὸν τομέα τῆς ἀγροτικῆς ἴδιοκτησίας. Ή παρουσία μιᾶς ισχυρῆς ἔλληνικῆς καὶ ἐβραϊκῆς ἐμπορικῆς τάξης στὴ Μακεδονία, ἡ δοπία ἐπωφελήθηκε ἀμεσα στὰ μέσα του 19ου αιώνα άπὸ τὶς διεθνεῖς οἰκονομικὲς καὶ πολιτικὲς συγκυρίες, καὶ ἡ παράλληλη ἐσωτερικὴ κρίση ποὺ περνοῦσε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὸ τσιφλίκι λόγῳ τῆς ἔντονης οἰκονομικῆς διείσδυσης τῶν δυτικῶν χωρῶν γενικότερα στὸν δθωμανικὸ χῶρο, συνέβαλαν στὴ βαθμαίᾳ μείωση τῆς οἰκονομικῆς ἀντοχῆς τῶν Τούρκων τσιφλικούχων. Αὐτοὶ ἀναγκάζονταν λοιπὸν νὰ δανείζονται μὲ νψηλὸ τόκο μεγάλα ποσὰ άπὸ τους Ἐλληνες καὶ τοὺς Ἐβραίους ἐμπόρους γιὰ νὰ ἀντεπεξέλθουν στὰ τεράστια ἔξοδά τους, ἀλλὰ συχνὰ χρεωκοποῦσαν ἐπειδὴ δὲν ἤταν σὲ θέση ἀργότερα νὰ τὰ ἔξοφλήσουν. Τότε πουλοῦσαν τὰ τσιφλίκια τους στοὺς Ἐλληνες καὶ καὶ σ' ὁρισμένους Ἐβραίους, οἱ ὅποιοι ἀντιπροσώπευαν τὸ μεγάλο ἐμπορικὸ κεφάλαιο. Τὸ φαινόμενο αὐτὸν γενικεύεται στὰ μέσα του 19ου αιώνα σὲ δλόκληρο τὸ γεωγραφικὸ χῶρο τῆς Μακεδονίας².

β'. Ἐλάχιστες πληροφορίες γιὰ τὸ καθεστὼς του ἀγροτικοῦ δυναμικοῦ του πασαλικιού του Μοναστηρίου περιέχονται στὸ ὑπόμνημα του Γάλλου προξένου. Ή πλειοψηφία τῶν καλλιεργητῶν ἀποτελοῦνταν άπὸ Βούλγαρους, οἱ δοπίοι ζοῦσαν κάτω ἀπὸ ἄθλιες συνθῆκες καὶ μεταχειρίζονταν πρωτόγονες καλλιεργητικὲς μεθόδους. Μολαταῦτα ἤταν πολὺ ἐργατικοὶ καὶ

βισμός, Β' Τὰ ἔλληνικὰ σχολεῖα καὶ οἱ κοινότητες ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ή αὐτοάμυνα 1600-1878, «Μακεδονικὴ Ζωὴ» 68 (Ιανουάριος 1972) 5-9. Περιγραφὴ τοῦ μοναστηρίου βλ. J. G. v. Haehn, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, σσ. 108-111, Gustav Weigand, Die Aromunen. Ethnographische-Philologische-Historische Untersuchungen, Leipzig 1895, τ. 1, σ. 49, M. Edith, Durham, The Burden of the Balkans, London 1905, σ. 169-170, Παναγιώτη Λιούφη, Ἰστορία τῆς Κοζάνης, Ἀθῆναι 1924, σσ. 203-204.

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, ff. 91-92.

2. Διεξοδικὴ ἀνάλυση τοῦ φαινούμενου βλ. στοῦ Κωνσταντίνου Ἀπ. Βακαλοπούλου, Οἰκονομικὴ λειτουργία τοῦ μακεδονικοῦ καὶ τοῦ θρακικοῦ χώρου, σσ. 27-28, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

εύσυνείδητοι σε άντιθεση μὲ τοὺς Τούρκους, ποὺ τοὺς χαρακτήριζε ἡ δκνηρία¹. Οἱ "Ἐλληνες, Τοῦρκοι καὶ Ἐβραῖοι ἴδιοκτῆτες τῶν τσιφλικιῶν τοὺς χορηγοῦσαν τὰ ἀπαραίτητα ἐργαλεῖα, τοὺς σπόρους καὶ τὰ ζῶα καί, ἀφοῦ ἀφαιροῦσαν τὴ δεκάτη μοιράζονταν τὸ προϊὸν τῆς σπορᾶς σὲ δύο ἵσα μέρη².

γ'. Τὸ ἑτήσιο εἰσόδημα τῶν βακουφῶν τοῦ πασαλικιοῦ Μοναστηρίου ἀνερχόταν στὰ 1850 γύρω στὰ 985.500 πιάστρα (σαντζάκι Μοναστηρίου: 380.500 πιάστρα, σαντζάκι Ἀχρίδας: 320.000 πιάστρα, σαντζάκι Κοριτσᾶς 285.000 πιάστρα). Τὸ ἑτήσιο εἰσόδημα τῶν ἴμλακίων, δηλαδὴ τῶν σουλτανικῶν γαιῶν, ἔφθανε τὰ 500.000 πιάστρα. Τὸ 50% τοῦ ποσοῦ αὐτοῦ ἀντλοῦνταν ἀπὸ τὸ σαντζάκι τῆς Ἀχρίδας καὶ τὸ ἄλλο μισὸ ἀπὸ τὰ σαντζάκια τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῆς Κοριτσᾶς. Ἡ τιμὴ τοῦ ἐδάφους στὸ πασαλίκι τοῦ Μοναστηρίου διέφερε ἀνάλογα μὲ τὴν ποιότητά του καὶ τὴ γεωγραφικὴ περιοχὴ. Ἐτσι στὸ Μοναστήρι καὶ στὰ περίχωρά του τὸ τουλούμι ποὺ ἀντιπροσώπευε συγκεκριμένη ἔκταση γῆς, — τὸ μέγεθός του δὲν μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω —, πουλιόταν 1.000-1.500 πιάστρα καὶ στὶς ἄλλες περιοχὲς 200-600 πιάστρα. Παρόμοιες τιμὲς ἴσχυαν καὶ στὸ σαντζάκι τῆς Κοριτσᾶς. Στὸ σαντζάκι τῆς Ἀχρίδας ἡ τιμὴ τοῦ ἐδάφους ἦταν ἀκριβότερη κατὰ 1/12 λόγῳ τῆς καλύτερης ποιότητάς του καὶ τῆς μεγαλύτερης πληθυσμιακῆς πυκνότητας³.

δ'. "Ἄς ἔξετάσουμε τώρα τὸ φορολογικὸ σύστημα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα στὸ πασαλίκι τοῦ Μοναστηρίου καὶ τὸ δποῖο διέφερε ἐλάχιστα ἀπ' ἐκεῖνο τῶν ὑπόλοιπων ἐπαρχιῶν τῆς ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας⁴. Γεγονὸς εἶναι πάντως ὅτι ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς τοῦ πασαλικιοῦ τοῦ Μοναστηρίου, ὅπως καὶ ὁλόκληρου τοῦ μακεδονικοῦ χώρου⁵, ὑπέφερε

1. Πρβλ. καὶ Nicolas V. Michoff, Contribution à l'histoire du commerce de la Turquie et de la Bulgarie, Sofia 1971, τ. 6, σ. 211, Κ. Βακαλόποιον, ξ.ά., σ. 32.

2. AMAE, Mémoires et Documents, τ. 115, f. 92. Πρβλ. καὶ Κ. Βακαλόποιον, ξ.ά., σσ. 47-48.

3. AMAE, Mémoires et Documents, τ. 115, f. 97.

4. Γιὰ τοὺς φόρους, τὸ δημοσιονομικὸ σύστημα τῆς ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὴ θέση τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, βλ. γενικά A. Fattal, Le statut légal des Non-Musulmans en pays d'Islam, Beyrouth 1958, σσ. 264-343, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, H. A. R. Gibb - H. Bowen, Islamic Society and the West, London 1957, τ. 1, τχ. 2, σ. 1 κ.έ., Edoard Engelhardt, La Turquie et le Tanzimat ou histoire des Réformes dans l'Empire Ottoman, Paris 1882, τ. 1, σσ. 165-168.

5. Xenia L. Strukova, Kon prasanjeto za socijalno-ekonomiskata položba na Solunskiot sandžak vo 60-te g. na XIX vek, «Glasnik» XIV 1(1970) 125-134. 'Ἐλληνικὴ μετάφραση τῆς μελέτης βλ. στὸ «Δελτίον Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας» τοῦ IMXA, «Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς κοινωνικοοικονομικῆς καταστάσεως τοῦ σαντζακιοῦ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐβδόμην δεκαετίαν τοῦ 19ου αἰῶνος», ἔτος Η', τεῦχος 1, 'Ιούνιος 1975, σ. 75.

τὰ πάνδεινα τὴν ἐποχὴν ἐκείνη ἀπὸ τὸν καταχρηστικὸν τρόπον εἰσπραξῆς τῶν φόρων ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχές¹.

Οἱ φόροι, τοὺς ὁποίους πλήρωναν οἱ μουσουλμάνοι καὶ οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τοῦ πασαλικού τοῦ Μοναστηρίου, ἡταν οἱ ἔξης: 1) ἡ δεκάτη ποὺ ἐπιβαλλόταν πάνω στὴν ἀγροτικὴν παραγωγὴν καὶ ἡ ὁποία μετὰ τὰ 1850 εἶχε ἀρχίσει νὰ καταβάλλεται σὲ χρῆμα καὶ δχι σὲ εἶδος. Ἡ πληροφορία αὐτῇ τοῦ Γάλλου προξένου πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἰδιαίτερα σημαντική, ἀφοῦ ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ καὶ ἔρχεται νὰ ἀντικρούσει ὅσα σχετικὰ μνημονεύει ἡ Desa Miljoska στὴν μελέτη της «Klasna struktura makedonskog društva u drugoj polovini XIX veka». Ἐκεῖ ἀναφέρει ὅτι ἡ δεκάτη καταβάλλόταν σὲ δλόκληρη τὴν διάρκεια τοῦ β' μισοῦ τοῦ 19ου αἰώνα σὲ εἶδος. Μόνο στὰ 1839, σημειώνει ἡ συγγραφέας, ἔγινε μιὰ προσπάθεια νὰ καταβληθεῖ ἡ δεκάτη σὲ χρῆμα. Ἡ προσπάθεια ὅμως αὐτὴ ἀπέτυχε, ἐπειδὴ ἡ χρηματικὴ μορφὴ τοῦ πλούτου δὲν εἶχε ἐπεκταθεῖ στὸ μακεδονικὸν χῶρο². Ἀπὸ τὴν μαρτυρία τοῦ Γάλλου προξένου δὲν μποροῦμε βέβαια νὰ ἐπιβεβαιώσουμε τὸ γεγονός ὅτι ἡ χρηματικὴ μορφὴ τῶν ἀγαθῶν εἶχε γενικευθεῖ τὴν ἐποχὴν ἐκείνη στὴν Μακεδονία ἀλλὰ ὅτι εἶχε ἐπεκταθεῖ σὲ σημαντικὸν βαθμὸν ἰδιαίτερα στὶς πόλεις, ἀκόμη ἰδίως στὶς πολυνάριθμες μάζες τοῦ ντόπιου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ τῆς Μακεδονίας, μεγάλο τμῆμα ἀπὸ τὶς ὁποῖες πληρωνόταν σὲ χρῆμα καὶ δχι σὲ εἶδος³. Τὰ φαινόμενα αὐτὰ δὲν ἀποδεικνύουν βέβαια τὴν ὑπαρξὴν προχωρημένων καπιταλιστικῶν σχέσεων στὸ γεωγραφικὸν χῶρο τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ μολαταῦτα μαρτυροῦν, δπως καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας, ποὺ θὰ ἔξετάσουμε παρακάτω, τὴν βαθμιαία διείσδυση τῶν πρώτων καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς.

2) Ὁ γνωστὸς φόρος βεργκή (*vergi*), ποὺ ἐπιβαλλόταν ἀνάλογα μὲ τὸ ὑψος τῆς ὑποτιθέμενης ἀτομικῆς περιουσίας, βασιζόταν συνήθως σὲ ἀόριστα κριτήρια καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ ἐφαρμογὴ του ἔδινε ἀφορμὴ γιὰ ποικίλες αὐθαιρεσίες καὶ καταχρήσεις. Ὁ δεφτερδάρης καθόριζε τὸ φόρο αὐτὸ γιὰ κάθε ἄτομο, γιὰ κάθε συνοικία, γιὰ κάθε χωριὸ καὶ γιὰ κάθε περιοχή⁴.

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 129.

2. Desa Miljovska, Klasna struktura makedonskog društva u drugoj polovini XIX veka. «Jugoslovenski Istoriski Časopis» 1-2(1966) 101-126. Ἑλληνικὴ μετάφραση τῆς μελέτης βλ. στὸ «Δελτίον Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας», ἔτος ΣΤ', τεῦχος 21, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 55.

3. K. Bakalopoulos, Οἰκονομικὴ λειτουργία, σσ. 35-36.

4. Πρβλ. καὶ στοῦ James Baker, Turkey in Europe, London 1977, σσ. 439-440, ὅπου καὶ ἀναλύεται λεπτομερειακὰ ἡ ἔννοια τοῦ φόρου στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα στὸν διωμανικὸν χῶρο.

3) Όφερος *ihtissab* ή *rousonmat*¹ συμπεριελάμβανε όρισμένους έμμεσους φόρους, δημοσίους, ποὺ εἰσπράττονταν ἀπὸ τοὺς φύλακες τῶν δερβενίων, οἵ δόποῖοι ἔρχονταν σ' ἐπαφὴ μὲ διάφορες ληστρικὲς συμμορίες καὶ ἐπέβαλλαν ὑπέρογκα ποσὰ στοὺς ὀδοιπόρους, τὰ τέλη σημάνσεως, τὰ φορολογικὰ δικαιώματα τῶν πόλεων, τὸ φόρο 2,5 % πάνω στὴν ἀξία τῶν βιοτεχνικῶν προϊόντων, ἔνα παρόμοιο φόρο στὸν τομέα τῶν ἀτομικῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν, τὸ φόρο κρεοπωλίας (γύρω στὶς 5-10 παράδες ἀνὰ κεφαλῆ), ποὺ δὲν εἰσπραττόταν μολαταῦτα σ' ὅλες τὶς ἐπαρχίες τοῦ πασαλικιοῦ, τὸ μηνιαῖο φόρο ἐπιτηδεύματος ἐπὶ τῆς ἀξίας τῶν ἀποθηκευμένων ἐμπορευμάτων καὶ τὸ φόρο ἄλιείας, δ ὁποῖος ἀπέφερε συνολικὸ εἰσόδημα 500.000 πιάστρα γιὰ ὀλόκληρο τὸ πασαλίκι τοῦ Μοναστηρίου².

4) Τὸ χαράτσι ἐπιβάρυνε ἀποκλειστικὰ τοὺς χριστιανοὺς καὶ ὑπολογίζόταν σὲ 15, σὲ 30 ἢ καὶ σὲ 60 πιάστρα τὸ χρόνο³.

*Προϊὸν συνολικῆς φορολογίας
τοῦ πασαλικιοῦ Μοναστηρίου στὰ 1855 σὲ πιάστρα*

Σαντζάκια	Δεκάτη	βεργκὴ	<i>ihtissab</i>	χαράτσι	τελων. φόροι	Σύνολο
Μοναστήρι	11.405.000	1.428.400	1.109.000	1.756.000	—	15.698.400
Ἄχριδα	4.927.000	673.300	552.000	448.100	700.000	7.300.400
Κοριτσά	3.377.000	260.800	269.500	241.700		4.149.000
Σύνολο	19.709.000	2.362.500	1.930.500	2.445.800	700.000	27.147.000

8. Προϊόντα καὶ ἐμπόριο τοῦ πασαλικιοῦ Μοναστήριον α'. Ανάμεσα στὴν πλούσια ἀγροτικὴ παραγωγὴ τοῦ πασαλικιοῦ τοῦ Μοναστηρίου, τὴν πρώτη θέση κατεῖχε ἀναμφισβήτητα τὸ σιτάρι, τὸ ὁποῖο διακρινόταν σὲ τρεῖς κατηγορίες: τὸ κόκκινο, ποὺ ἀντιπροσώπευε τὸ 20 % τῆς συγκομιδῆς, τὸ κοινὸ (1/6 τῆς σοδειᾶς) καὶ τὸ ἄσπρο. Τὸ τελευταῖο ἔφερε τὴν δονομασία «βαρδάρ», ἐπειδὴ καλλιεργοῦνταν στὶς ὅχθες τοῦ Ἀξιοῦ ποταμοῦ, ίδιαίτερα στὶς ἐπαρχίες Βελεσῶν καὶ Τίκφες, καὶ ἀποτελοῦσε τὰ 2/6 περίπου τῆς σοδειᾶς. Ἡ ποσότητα αὐτὴ παρουσίαζε ίδιαίτερη ζήτηση στὸ ἐμπόριο⁴.

1. Γιὰ τὶς σημασίες τοῦ φόρου αὐτοῦ βλ. στὴν «Encyclopaedia of Islam», London 1971, τ. 3, σσ. 488-489, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 128.

3. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 129.

4. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 93, ὅπου καὶ ὁ σχετικὸς πίνακας.

Τὸ κεχρὶ καλλιεργοῦνταν κυρίως στὸν καζὰ τοῦ Μοναστηρίου γὰ τὴν παραγωγὴ τοῦ μποζᾶ, ποὺ εἶχε ἰδιαίτερη ἀπήχηση στὸ χριστιανικὸ καὶ στὸ μουσουλμανικὸ πληθυσμὸ τοῦ Μοναστηρίου. Ἡ καλλιέργεια τῆς πατάτας στὸ πασαλίκι τοῦ Μοναστηρίου ἦταν σχεδὸν ἄγνωστη. Ἐλάχιστες ποσότητες καλλιεργοῦνταν σὲ χωράφια καὶ σὲ κήπους. Ἡ ποιότητα τοῦ καπνοῦ ἦταν ἀρκετὰ καλή, ἀλλὰ σαφῶς κατώτερη ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες εὐρωπαϊκὲς ἐπαρχίες τῆς δθωμανικῆς ἐπικράτειας. Ἡ μεγαλύτερη ποσότητα τοῦ καπνοῦ ἀπορροφοῦνταν κυρίως ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν κατανάλωση, ἐνῶ ἡ ὑπόλοιπη διοχετευόταν στὸ Δυρράχιο, στὴ Θεσσαλονίκη, στὴ Λάρισα, στὴν Καβάλα καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ τιμὴ τῶν ἔξαγομένων προσοτήτων καπνοῦ ἔξαρτιόταν ἀπὸ τὸν τόπο προορισμοῦ. Ἐτσι γὰ μιὰ ποσότητα 100 δικάδων ἀξίας 200-600 πιάστρων, τὰ ἔξοδα μεταφορᾶς στὴ Θεσσαλονίκη κυμαίνονταν ἀπὸ 50-80 πιάστρα καὶ στὸ Δυρράχιο ἀπὸ 120-160 πιάστρα. Τὸ βαμβάκι καλλιεργοῦνταν μὲ ἀποδοτικότητα στὴν περιοχὴ τοῦ Τίκφες¹.

Οἱ δασώδεις περιοχὲς τοῦ πασαλικού Μοναστηρίου κάλυπταν περίπου μιὰ ἔκταση 10.000 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων καὶ ἀνῆκαν στὸ τουρκικὸ δημόσιο, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες ἔξαιρέσεις. Σὲ ὁρισμένες περιοχὲς ἡ ντόπια τουρκικὴ διοίκηση νοίκιαζε σὲ ἄτομα ἡ σὲ χωρὰ τὰ δάση ἀντὶ ἐνὸς ποσοῦ μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ τῆς μεταβιβάζουν κάθε χρόνο ὁρισμένες ποσότητες ξυλείας².

Ο συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ζώων τοῦ πασαλικού Μοναστηρίου ἔφθανε περίπου τὰ 1.400.000. Τὰ προβατίσια καὶ τὰ κατσικίσια δέρματα ἦταν καλῆς ποιότητας καὶ ὁρισμένες ποσότητες ἔξαγονταν στὸ ἔξωτερικὸ καὶ κυρίως στὴ Γερμανία. Τὸ μαλλὶ τῶν προβάτων χρησίμευε γιὰ τὴν κατασκευὴ διάφορων εἰδῶν ἴματισμοῦ, κουβερτῶν καὶ χαλιῶν. Τὰ ἄλογα χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὴ μεταφορὰ τῶν ἐμπορικῶν καραβανιῶν καὶ θεωροῦνταν ἀπὸ τὸν ντόπιο τουρκικὸ πληθυσμὸ καὶ τοὺς πλούσιους χριστιανοὺς ἀπαραίτητη πολυτέλεια. Οἱ τιμές τους κυμαίνονταν ἀπὸ 400-6.000 πιάστρα³.

Μεγάλες ποσότητες πεστρόφων, χελιῶν καὶ κυπρίνων ἀλιεύονταν κάθε χρόνο στὶς λίμνες τῆς Ἀχρίδας καὶ τῆς Καστοριᾶς, ἀλλὰ καὶ σὲ διάφορους ποταμοὺς τοῦ πασαλικού Μοναστηρίου. Πολὺ πλούσια ἦταν ἐπίσης καὶ ἡ ἀλιεία τῶν βδελλῶν, οἱ ὁποῖες πουλιοῦνταν στοὺς τόπους παραγωγῆς 70 πιάστρα τὴν δκά, στὴ Θεσσαλονίκη γύρω στὰ 100 πιάστρα καὶ στὴ Μασταλία περίπου 140. Τὸ δικαίωμα συλλογῆς καὶ ἐμπορίας τῶν χελωνῶν εἶχε νοικιάσει στὰ 1856 ἡ ντόπια τουρκικὴ κυβέρνηση γιὰ 8.000 πιάστρα. Κάθε

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, ff. 95-97.

2. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 98.

3. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, ff. 99-101.

χρόνο 1-2 πλοϊα φορτωμένα μὲ χελῶνες ἀπέπλεαν ἀπὸ τὸ Δυρράχιο καὶ κατευθύνονταν στὴν Τεργέστη¹.

β'. Ὁ προσδιορισμὸς τοῦ συνολικοῦ ὅγκου τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν τοῦ πασαλικιοῦ Μοναστηρίου μὲ τὰ γειτονικὰ πασαλίκια, δηλαδὴ τοῦ Σκούταρι, τῶν Σκοπίων, τῆς Νίκης, τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Λάρισας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, ἦταν ἴδιαίτερα δυσχερῆς ἀφοῦ προϋπόθετε ἐμπεριστατωμένες ἐπιτόπιες ἔρευνες καὶ ἀνάλογες ποσοτικὲς μετρήσεις. Ἡταν δῆμος δυνατὸν νὰ ὑπολογιστεῖ κατὰ προσέγγιση τὸ ὑψος τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν τοῦ πασαλικιοῦ Μοναστηρίου στὸν τομέα τοῦ ἔξωτερικοῦ ἐμπορίου².

Στὰ 1855 πραγματοποιήθηκαν στὸν τομέα τοῦ εἰσαγωγικοῦ ἐμπορίου συναλλαγὲς ὕψους 21.085.900 φράγκων. Ἀπὸ τὸ συνολικὸν αὐτὸν ποσὸ διάφορα προϊόντα, βαμβακερά, ἀποικιακά, εἴδη πολυτελείας, σίδερο, χαλκός, συνολικῆς ἀξίας 2.705.800 φράγκων ἔφθασαν στὸ πασαλίκι τοῦ Μοναστηρίου μέσω Δυρραχίου. Παρόμοια προϊόντα ἀξίας 18.380.100 φράγκων εἰσάγονταν βασικὰ ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη καὶ σὲ πολὺ μικρότερες ποσότητες ἀπὸ τὰ Βελεστὰ μέσω Βελιγραδίου καὶ Γερμανίας, ἀπὸ τὴν Λάρισα καὶ τὰ Ἰωαννίνων³.

Τὴν ἴδια χρονιά, δηλαδὴ στὰ 1855, ἔγινε ἀπ' τὸ πασαλίκι τοῦ Μοναστηρίου ἔξαγωγὴ μεγάλων ποσοτήτων δημητριακῶν, ἔξυλείας, βδελλῶν, δερμάτων, κτηνῶν, καπνοῦ συνολικῆς ἀξίας 18.851.500 φράγκων. Ἀπὸ τὸ ποσὸ αὐτὸν διάφορα προϊόντα ἀξίας 2.024.400 φράγκων ἔξαγονταν ἀπὸ τὸ λιμάνι τοῦ Δυρραχίου καὶ ἄλλα ἀξίας 16.827.100 φρ. κυρίως μέσω Θεσσαλονίκης καὶ κατὰ δευτερεύοντα λόγῳ μέσω Βελεστῶν-Βελιγραδίου, Λάρισας καὶ Ἰωαννίνων⁴.

Ἡ ἀξία τοῦ συνολικοῦ ἔξωτερικοῦ ἐμπορίου ὑπολογίστηκε στὰ 1855 περίπου σὲ 40.000.000 φράγκα. Στὸν τομέα τοῦ εἰσαγωγικοῦ ἐμπορίου τὴν πρώτη θέση κατεῖχε βέβαια ἡ Ἀγγλία, ἡ δοπία διατηροῦσε στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα τὴν ἀπόλυτη ὑπεροχὴν στὴ μαζικὴ ἐκμηχανισμένη παραγωγὴ καὶ στὸ διεθνὲς ἐμπόριο καὶ εἶχε κατακλύσει τὸ μακεδονικὸν καὶ γενικότερα τὸν δθωμανικὸν χῶρο μὲ βαμβακερὰ ὑφάσματα⁵. Στὸν τομέα δῆμος τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου ἡ Αὐστρία ὑπερεῖχε σημαντικά, ἐφόσον τεράστιες

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 102.

2. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 117. Βλ. ἀναλυτικὰ στοῦ Lewis Farley, The Resources of Turkey, London 1863, σσ. 146-148.

3. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 120.

4. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 121.

5. Κ. Βακαλόποιον, ἔ.α., σσ. 17-18, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Πρβλ. καὶ ἀναλυτικὰ στοῦ Lewis Farley, The Resources of Turkey, σ. 143, ὅπου καὶ πινακας τῶν ἀγγλικῶν ἔξαγωγῶν στὰ 1856 στὸ βιλαέτι Μοναστηρίου.

ποσότητες τῶν ἔξαγομένων ἐμπορευμάτων ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη καὶ τὸ Δυράχιο κατευθύνονταν πρῶτα στὴν Τεργέστη καὶ ἀπὸ ἐκεῖ προωθοῦνταν στὸν προορισμό τους¹.

γ'. Στὸ λιμάνι του Δυρραχίου ἡ ἔξέλιξη τῆς ναυσιπλοίας ἐμφάνισε στὰ 1855 αἰσθητή πρόοδο μὲ τὴν παρουσία 815 ίστιοφόρων καὶ ἀτμοπλοίων συνολικῆς χωρητικότητας 45.245 τόνων. Πρέπει νὰ ὑπογραμμιστεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τὰ παραπάνω δεδομένα μόνο τὸ 60 % περίπου τῆς συνολικῆς χωρητικότητας τῶν πλοίων κάλυπτε ἡ Αὐστρία, ἡ ὁποία κατεῖχε ἀναμφισβήτητα τὰ πρωτεῖα².

Κίνηση τῆς ναυσιπλοΐας στὸ λιμάνι του Δυρραχίου στὰ 1855³

<i>Ἐθνικότητα πλοίων</i>	<i>ἀριθμὸς ίστιοφόρων</i>	<i>χωρητικότητα σὲ τόνους</i>	<i>ἀριθμὸς ἀτμοπλοίων</i>	<i>χωρητικότητα σὲ τόνους</i>
Τουρκικὰ	281	10.406		
Αὐστριακὰ	131	6.184	83	19.953
Ἐπτανησιακά	263	5.012		
Ἑλληνικά	28	1.690		
διάφορα	29	2.000		

δ'. Στὰ μέσα του 19ου αἰώνα ζοῦσαν συνολικὰ στὸ Μοναστήρι περίπου 116 ἔμποροι, οἱ ὁποῖοι διακρίνονταν σὲ τρεῖς κατηγορίες ἀνάλογα βέβαια μὲ τὸ ὑψος τῶν κεφαλαίων ποὺ διέθεταν καὶ τὸ σύνολο τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν τους. 'Ανάμεσα σ' αὐτοὺς δὲν συγκαταλέγονται βέβαια οἱ πολυάριθμοι δανειστές, κερδοσκόποι, τραπεζίτες καὶ τοκογλύφοι, οἱ ὁποῖοι εἶχαν πλουτίσει χρησιμοποιώντας διάφορα ὕποπτα μέσα⁴. Οἱ πλουσιότεροι τραπεζίτες του Μοναστηρίου, γύρω στοὺς 8, διέθεταν κεφάλαιο 100.000-900.000 φράγκα. Οἱ ὑπόλοιποι, ἀνάμεσα στοὺς ὅποιους καὶ ἀρκετοὶ Ἐβραῖοι, ἦταν περίπου 10 καὶ δάνειζαν μὲ ἐνέχειρο⁵. 'Η τοκογλυφικὴ δραστηριότητα τῶν τραπεζίτῶν του πασαλικιού Μοναστηρίου δημιουργοῦσε πολλὲς φο-

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 121.

2. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 126.

3. Πρβλ. παρόμοιο πίνακα, ἀλλὰ γιὰ τὸ 1858, στοῦ L. Farley, The Resources of Turkey, σ. 146.

4. Τὸ φαινόμενο τῆς τοκογλυφίας στὸ μακεδονικὸ χώρῳ κατὰ τὸ β' μισὸ του 19ου αἰώνα ἐρευνᾶ ὁ Krste Bitoski στὴ μελέτῃ του, Za liharstvoto vo Makedonija vo vtorata polovina na XIX vek, «Glasnik» 14, 2-3 (1970) 113-127.

5. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 117.

ρες ἀναστατώσεις στὶς ἐμπορικὲς πράξεις μὲ τὶς ἀπότομες συναλλαγματικὲς διαικυμάνσεις, τὶς ὁποῖες ὑπαγόρευαν οἱ Ἰδιοι, φυσικὰ ἀνάλογα μὲ τὰ προσωπικὰ οἰκονομικὰ συμφέροντά τους¹.

Ἡ πρώτη κατηγορία τῶν ἐμπόρων τοῦ Μοναστηρίου περιελάμβανε 13 ἐπιχειρηματίες, οἵ ὅποιοι πραγματοποιοῦσαν διάφορες συναλλαγές, ποὺ κυμαίνονταν ἀπὸ 1.000.000-2.000.000 φράγκα. Οἱ ἔμποροι αὐτοὶ εἶχαν στενὲς ἐπαφὲς μὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη, τὴν Κωνσταντινούπολη, τὶς παραδούναβιες ἡγεμονίες καὶ τὴν Ἀσία. Διατηροῦσαν ἐπίσης ἐμπορικὰ ὑποκαταστήματα μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους τους στὴ Γερμανία, στὴ Βιέννη, στὴν Πέστη καὶ στὴν Ἀγγλία, ὅπου ὑπῆρχαν 5. Μόνο ἕνας ἐμπορικὸς οἶκος, τοῦ Μπέστα, εἶχε ἀπευθείας σχέσεις μὲ τὴ Γαλλία καὶ συγκεκριμένα μὲ τὴ Μασσαλία².

Τὸ ὑψος τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν τῶν ἐμπόρων, ποὺ ἀνῆκαν στὴ δεύτερη κατηγορία, κυμαίνοταν ἀπὸ 100.000-500.000 φράγκα. Οἱ ἔμποροι τῆς τρίτης κατηγορίας, γύρω στοὺς 80, εἶχαν στενὲς ἐμπορικὲς ἐπαφὲς μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὸ ὑψος τῶν ἐμπορικῶν πράξεών τους ἔφθανε τὰ 100.000 φράγκα³.

Στὴν Κοριτσά, στὴν Καστοριά, στὴ Σιάτιστα καὶ στὴν Κλεισούρα ὑπῆρχαν 7-8 ἐμποροι, ποὺ ἀνῆκαν στὴν πρώτη κατηγορία καὶ ἄλλοι 20 στὴ δεύτερη. Στὰ Βελεσά καὶ στὸν Περλεπέ ζοῦσαν 33 ἐμποροι τῆς πρώτης κατηγορίας καὶ 20 τῆς δεύτερης. Στὸ Ἐλβασάν, στὰ Τίρανα, στὴν Καβάγια καὶ ἰδιαίτερα στὸ Δυρράχιο ὑπῆρχαν ἐπίσης πολυάριθμοι ἐμπορικοὶ οἶκοι. Ἡ Ἀχρίδα εἶχε γύρω στοὺς 15 ἐμπόρους πρώτης κατηγορίας, οἵ ὅποιοι πραγματοποιοῦσαν ἐμπορικὲς συναλλαγές ὑψους 30.000-100.000 φράγκων καὶ 20 β' κατηγορίας. Στὴν Ἀχρίδα ἔδρευε ὁ σημαντικὸς ἔλληνικὸς ἐμπορικὸς οἶκος τῶν ἀδελφῶν Ρόμπη, ποὺ εἶχε ἴδρυθεῖ στὰ 1853 ἀπὸ τοὺς Ἀγγελή, Ἀναστάσιο, Κωνσταντίνο, Ἰωακείμ, Δημήτριο, Νικόλαο, Ναούμ, Εὐθύμιο καὶ Στέφανο Ρόμπη⁴.

9. Βιοτεχνία καὶ βιομηχανία. Εἶναι γνωστὸ διτὶ οἱ πρῶτες καπιταλιστικὲς σχέσεις ἐμφανίζονται στὴ Μακεδονία στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα καὶ ἐντείνονται ἰδιαίτερα κατὰ τὴν περίοδο 1850-1870 μὲ τὴν ἀκμὴ δρισμένων κέντρων βιομηχανικῆς παραγωγῆς, διπος τῆς Θεσσαλονίκης, τῶν Γενιτσῶν, τῆς Ἐδεσσας, τοῦ Νευροκοπίου, τῆς Ἀχρίδας, τῆς Καστο-

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 125.

2. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 128.

3. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 118.

4. Βλ. σχετικὰ τὴ μελέτη τοῦ Hristo Andonov, Poljanski, Eden trgovski dogovor od 1853 goden skluzen vo Ohrid, «Glasnik» 14(1970) 135-142.

ριᾶς, τῶν Βελεσῶν καὶ τοῦ Περλεπέ¹. Πραγματικὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνη στὸ πασαλίκι τοῦ Μοναστηρίου, ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὰ πλούσια ἀρχειακὰ στοιχεῖα τοῦ ὑπομνήματος, ὁ τομέας τῆς βιοτεχνίας καὶ τῆς βιομηχανίας ἦταν ἀρκετά ἀνεπτυγμένος, χωρὶς βέβαια αὐτὸν νὰ σημαίνει ὅτι ὑπῆρχαν συγκροτημένες βιομηχανικὲς μονάδες σύμφωνα μὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ δεδομένα².

Στὸν τομέα τῆς βιοτεχνίας οἱ χωρικοὶ κάλυπταν τὶς οἰκιακές τους ἀνάγκες μὲ τὴν κατασκευὴν μαγειρικῶν σκευῶν, διαφόρων ὑφασμάτων καὶ ἀμπάδων. Οἱ ἀμπάδες διακρίνονταν στὸ ἐμπόριο σὲ σκύτες, χαρακιές καὶ σαμαροσκύτες. Ἰδιαίτερη ἀνάπτυξη παρουσίαζε ἀκόμη καὶ ὁ ἐμπορευματικὸς τομέας τῶν φλοκατῶν. Μετὰ τὸ 1854 πραγματοποιήθηκαν μεγάλες ἔξαγωγὲς φλοκατῶν στὸν ἀγγλικὸν στρατὸ ἀξίας 200.000-300.000 πιάστρων. Στοὺς καζάδες τοῦ Ἐλβασάν, τῆς Κοζάνης, στὴν περιοχὴν Μοναστηρίου καὶ κυρίως στὸ Μεγάροβο παράγονταν ὥραιότατες μάλλινες κουβέρτες, οἱ ὅποιες ζύγιζαν 15-16 ὄκαδες ἡ μία καὶ κόστιζαν 20-22 πιάστρα τὴν ὄκα. Ἡ κατασκευὴ τῶν χαλιῶν ἀπασχολοῦσε μεγάλο ἀριθμὸν ἐργατικῶν χεριῶν, μολονότι δὲν ὑπῆρχαν εἰδικὰ ἐργαστήρια στὸν τομέα αὐτὸν. Στὴν ἐπαρχία Μοναστηρίου ὑπῆρχαν ἐπίσης διάφορα ἐργαστήρια γιὰ τὴν ἀπόσταξη τοῦ ρακιού, τοῦ δοποίου ἡ καθημερινὴ κατανάλωση ὑπολογιζόταν σὲ 5.000 λίτρα³.

Στὸ βιομηχανικὸν τομέα τοῦ πασαλικού Μοναστηρίου ἴδιαίτερη ἀνάπτυξη παρουσίαζαν τὰ βυρσοδεψεῖα καὶ τὰ πολυάριθμα ἐργαστήρια ἐπεξεργασίας γουνῶν καὶ δερμάτων τῆς Ἀχρίδας, τῆς Καστοριᾶς, τῶν Βελεσῶν, ποὺ ἔξηγαν μεγάλες ποσότητες στὸ ἔξωτερικό. Μόνο ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα ἔξαγονταν ἐτήσια ἐμπορεύματα ἀξίας 6.000.000 πιάστρων καὶ ἀπὸ τὴν Καστοριὰ ἀξίας 3.000.000 πιάστρων. Ἀξιοσημείωτα ἐπίσης ὑπῆρχαν τὰ ἐργαστήρια δερμάτινων σαμαριῶν τῆς Κοζάνης, τὸ προϊὸν τῶν ὅποιων προοριζόταν γιὰ ἐσωτερικὴ κατανάλωση, τὰ ὑποδηματοποιεῖα τῆς Σιάτιστας (10 ἐργαστήρια), τὰ ἐργαστήρια κατασκευῆς ὅπλων καὶ μαχαιρικῶν τοῦ Ἐλβασάν, τῶν Τιράνων, τῆς Δίβρας οἱ πυριτιδαποθῆκες τῆς περιοχῆς τοῦ Μάτ τὰ ἐλαιοιτριβεῖα, τὰ μεταξοσκωληκοτροφεῖα καὶ τὰ βαμβακοτροφεῖα τῶν Τι-

1. Desa Miljovska, Ekonomski osnovni društvene strukture Makedonski gradići i drugoj polovini XIX veku, «Godisen Zbornik» 15(1963) 115-120, K. Bakalović, Oikonomikē leitourgyia, ss. 36-37.

2. Τὴν ἔξελικτικὴν βιομηχανοποίησην τοῦ μακεδονικοῦ χώρου κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 19ου αιώνα ἔξετάζει ὁ Lazar Sokolov στὴ μελέτη του Preduslovite za razvitolokot na industrijata vo Makedonija od vtorata polovina na XIX vek do 1912 godina, «Glasnik», I, τεύχος 2(1957) 53-80.

3. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 105.

ράνων, τὰ χαλκουργεῖα τοῦ Περλεπέ, καὶ τὰ ἀποξηραντήρια καπνοῦ τῆς Φλώρινας, τῶν Βελεσῶν καὶ τοῦ Περλεπέ¹.

10. Τὰ ἐσνάφια τῆς πόλης τοῦ Μοναστηρίου στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα α'. Στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα ὑπῆρχαν στὴν πόλη τοῦ Μοναστηρίου 69 χριστιανικὲς καὶ μουσουλμανικὲς συντεχνίες καὶ 1547 ἐργαστήρια καὶ καταστήματα, ποὺ ἡταν συγκεντρωμένα στὸ χῶρο τῆς ἐμποροπανήγυρης τῆς πρωτεύουσας τοῦ πασαλικιοῦ. Κοντὰ σ' αὐτὰ τὰ 1547 ἐργαστήρια καὶ καταστήματα θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλα 78, ποὺ ἡταν ἀνεξάρτητα, 50 ἀκόμη μικρὲς βιοτεχνίες, τῶν ὁποίων οἱ ἐκπρόσωποι, χρυσοχόοι, χύτες, μαχαιροποιοί, χαράκτες πετρῶν καὶ μετάλλων, εἶχαν ἀναλάβει πολὺ ἀξιόλογη δραστηριότητα καὶ ἄλλοι 20, κυρίως ἐμπόροι σπίρτων, ρακοσυλλέκτες καὶ μεταπωλητές. Οἱ ἐκπρόσωποι τῶν 328 αὐτῶν ἐργαστηρίων καὶ καταστημάτων δὲν ἡταν δργανωμένοι σὲ συντεχνίες². Συνολικὰ λοιπὸν ὑπῆρχαν στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα στὴν πόλη τοῦ Μοναστηρίου 1875 ἐργαστήρια καὶ καταστήματα³.

Απὸ τὰ 69 συνολικὰ ἐσνάφια, 41 ἡταν χριστιανικά, 19 τουρκικά καὶ 9 ἔβραικά. Ὅμως καὶ δρισμένες συντεχνίες, στὶς ὁποίες ἡταν συσσωματωμένοι χριστιανοὶ καὶ Τούρκοι μὲ ἀντιπροσωπευτικὸ πρόεδρο, ποὺ ἐκπροσωποῦσε τὴν πλειοψηφία. Τὰ μέλη τῶν ἐσναφιῶν ἀσχολοῦνταν μὲ τὴ διεκπεραίωση διαφόρων θεμάτων, ποὺ ἀφοροῦσαν τὸ διακανονισμὸ τῶν τρεχουσῶν τιμῶν, τὴν πρόσληψη τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, τὴν εἰσδοχὴν νέων μελῶν, τὴν πληρωμὴν ἐνὸς φορολογικοῦ τέλους καὶ ἄλλων⁴.

Στὰ ἐσνάφια τῶν διαφόρων εἰδῶν διατροφῆς συγκαταλέγονται οἱ συντεχνίες τῶν μυλεργατῶν, τῶν ἀλευροποιῶν, τῶν ψωμάδων, τῶν κρεοπώληδων, τῶν ἀλιέων, τῶν λαχανοπώληδων, τῶν μπακάληδων-δπωροπώληδων, τῶν στραγαλατζήδων, τῶν κρασεμπόρων, τῶν ξενοδόχων, καὶ ἰδιοκτητῶν τῶν χανιῶν, τῶν μαγείρων, τῶν καφετζήδων, τῶν ζαχαροπλαστῶν, τῶν γιαουρτζήδων, χαλβατζήδων καὶ παγωτατζήδων καὶ τῶν ἐμπόρων κριθαριοῦ καὶ βρώμης.

Οἱ συντεχνίες τῶν βιοτεχνικῶν εἰδῶν περιελάμβαναν τοὺς ξάντες τοῦ

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 115.

2. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 114. Πρβλ. N. Sotirovski, Izveštaji francuskih konzula o Bitolju, σ. 119.

3. Ἀνάλογος ἀριθμὸς περίπου ἐργαστηρίων καὶ καταστημάτων μνημονεύεται στὸ Μοναστήρι κατὰ τὴ δεκαετία 1830-1840 (Kreste Bitoski, Prilog kon proizvavanjeto na bitolskite esnafi i pivnata opstestvena uloga vo XIX. vek., «Glasnik» 10)1966) 137-163, δηπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Στὶς σσ. 153-156 ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στὴ λειτουργία καὶ στὴ δραστηριότητα τῶν συντεχνιῶν τοῦ Μοναστηρίου στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα)

4. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 107.

βαμβακιοῦ, τοὺς ὑφαντάδες, τοὺς πιλοποιούς, τοὺς μπογιατζῆδες, τοὺς ρα-
φτάδες, τοὺς κεντητές, τοὺς σιριτοποιούς, τοὺς γουναράδες, τοὺς βυρσο-
δέψες, τοὺς σελοποιούς και τοὺς τσαρουχάδες.

Τὰ ἐσνάφια, ποὺ ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν ἐπεξεργασία τῶν μετάλλων, ἥ-
ταν οἱ χρυσοχόοι, οἱ χαλκάδες, οἱ σιδεράδες, οἱ κλειδαράδες, οἱ πεταλωτῆ-
δες, οἱ καλαϊτζῆδες, οἱ τενεκετζῆδες, οἱ λαναράδες, οἱ κατασκευαστὲς μι-
κρῶν κουδουνιῶν και οἱ τουφεζῆδες.

Ξεχωριστὴ κατηγορία ἀποτελοῦσαν οἱ συντεχνίες τῶν παπλωματάδων,
τῶν κατασκευαστῶν σακιῶν και ἴμαντων, τῶν σχοινοπάληδων, τῶν σα-
μαράδων, τῶν μαραγκῶν-ξυλουργῶν, τῶν κατασκευαστῶν δερματίνων εἰ-
δῶν, καρεκλοποιῶν, τῶν βαρελοποιῶν, τῶν κεραμοποιῶν, κεραμιδάδων, τῶν
φαρμακεμπόρων, τῶν κηροποιῶν, τῶν καπνεμπόρων, τῶν ξυλεμπόρων, καρ-
βουνεμπόρων, ἀσβεστεμπόρων, τῶν κουρέων και τῶν πλανοδίων ἐμπόρων.

β'. Ἐσνάφια εἰδῶν διατροφῆς. Ἡ συντεχνία τῶν μυλεργατῶν ἀπαρτι-
ζόταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ χριστιανούς, ποὺ διέθεταν συνολικὰ 23 ἐργα-
στήρια. Τὸ ἐσνάφι τῶν ἀλευροποιῶν ἀποτελοῦσαν δρισμένοι χριστιανοὶ
μὲ 5 ἐργαστήρια και Ἐβραῖοι μὲ 10. Οἱ ἀρτοποιοὶ διακρίνονταν σὲ δύο
κατηγορίες. Στὴν πρώτη ἀνῆκαν χριστιανοί, οἱ ὅποιοι διέθεταν 13 ἐργα-
στήρια παρασκευῆς ψωμιοῦ κάθε εἰδούς και στὴ δεύτερη πάλι χριστιανοὶ
(οἱ σιμιτζῆδες) μὲ 62 ἐργαστήρια, δπου παρασκευάζονταν κοινὰ ψωμιά, ποὺ
πουλιοῦνταν στοὺς δρόμους. Στὸ ἐσνάφι τῶν κρεοπάληδων συμμετεῖχαν
χριστιανοὶ μὲ 11 καταστήματα και Ἐβραῖοι μὲ 7. Ὑπῆρχαν ὅμως ἀκόμη και
πολλοὶ Τούρκοι, οἱ ὅποιοι δὲν ἦταν ἐνσωματωμένοι στὴ συντεχνία αὐτῆς.
Ἡ συντεχνία τῶν ἀλιέων περιελάμβανε χριστιανούς, ποὺ εἶχαν 9 καταστή-
ματα. Οἱ λαχανοπάληδες ἦταν ἀποκλειστικὰ χριστιανοὶ και εἶχαν 86 κατα-
στήματα. Οἱ μπακάληδες-δπωροπάληδες ἀντιπροσωπεύονταν ἀπὸ τὸ χρι-
στιανικὸ στοιχεῖο μὲ 100 περίπου καταστήματα και ἀπὸ τὸ ἔβραϊκὸ μὲ 20.
Ὑπῆρχαν ἀκόμη και 13 καταστήματα διαφόρων Τούρκων και «προστατευ-
ομένων», οἱ ὅποιοι δὲν ἦταν δργανωμένοι στὸ ἐσνάφι τῶν μπακάληδων.
Οἱ στραγαλατζῆδες ἦταν χριστιανοὶ και εἶχαν 19 καταστήματα.

Οἱ κρασέμποροι, ποὺ ἦταν παράλληλα και παραγωγοί, ἀποτελοῦνταν
κυρίως ἀπὸ χριστιανούς και διέθεταν συνολικὰ 153 ἐργαστήρια. Ὑπῆρχαν
ἀκόμη και ἄλλα 11 μαγαζιά, τῶν ὅποιων οἱ ἐκπρόσωποι ἦταν ἀνεξάρτητοι.
Οἱ ξενοδόχοι και οἱ ιδιοκτῆτες τῶν χανιῶν ἦταν χριστιανοὶ και Τούρκοι
μὲ Τούρκο πρόεδρο και χριστιανοὺς ἐπιτρόπους. Οἱ μάγειροι ἦταν ἀποκλει-
στικὰ Τούρκοι και εἶχαν 13 καταστήματα, ποὺ βρίσκονταν στὸ κέντρο τῆς
πόλης του Μοναστηρίου. Οἱ καφετζῆδες ἐκπροσωποῦνταν ἀπὸ Τούρκους
και χριστιανούς, ποὺ διέθεταν συνολικὰ 29 καταστήματα. Παρόμοια ἐθνο-
λογικὴ σύνθεση ἐπικρατοῦσε και στὴ συντεχνία τῶν ζαχαροπλαστῶν, ἀλ-

λὰ αὐτοὶ εἶχαν χριστιανὸν πρόεδρο. Τὰ ζαχαροπλαστεῖα τοῦ Μοναστηρίου ἦταν πολλὰ καὶ τὰ ἐπισκεπτόταν καθημερινὰ πλῆθος κόσμου. Οἱ γιαουρτζῆδες, οἱ χαλβατζῆδες καὶ οἱ παγωτατζῆδες ἦταν Τούρκοι καὶ χριστιανοὶ καὶ διέθεταν πέντε καταστήματα. Χριστιανοὶ καὶ Ἐβραῖοι ἦταν οἱ ἔμποροι κριθαριοῦ καὶ βρώμης. Οἱ πρῶτοι εἶχαν 20 καταστήματα καὶ οἱ δεύτεροι 18¹.

γ'. *Ἐσνάφια βιοτεχνικῶν εἰδῶν.* Οἱ ξάντες τοῦ βαμβακιοῦ ἦταν χριστιανοί, ἐργάζονταν κυρίως γιὰ τοὺς ὑφαντάδες καὶ εἶχαν 10 ἐργαστήρια. Οἱ ὑφαντάδες ἦταν ἐπίσης χριστιανοὶ μὲ 3 ἐργαστήρια, ὅπως καὶ οἱ πιλοποιοί, οἱ ὄποιοι κατασκεύαζαν στὰ 6 ἐργαστήριά τους μεγάλες ποσότητες φεσιῶν. Ἡ χριστιανικὴ συντεχνία τῶν μπογιατζῆδων ἀριθμοῦσε πολυάριθμα μέλη, τὰ ὄποια διέθεταν περίπου 40 ἐργαστήρια. Οἱ βαφικὲς ὕλες ποὺ χρησιμοποιοῦσαν ἦταν ντόπιες, ἀλλὰ καὶ ξένες.

Τὸ σημαντικότερο ἐσνάφι τοῦ Μοναστηρίου στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα, ὅχι μόνο ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργαστηρίων (γύρω στὰ 186, ἀπὸ τὰ ὄποια τὰ 113 ἀνῆκαν σὲ χριστιανοὺς καὶ 73 σὲ Εὐρωπαίους) καὶ τοῦ ἀπασχολούμενου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ (γύρω στὰ 1.000 ἄτομα), ἀλλὰ κυρίως ὡς πρὸς τὸ μέγεθος καὶ τὸν κύκλο τῶν ἐργασιῶν τους, ἀνήκει ἀναμφισβήτητα στοὺς ραφτάδες, οἱ ὄποιοι εἶχαν ἀναλάβει ἀξιόλογη ἐμπορικὴ δραστηριότητα σὲ διλόκληρη τὴν Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία, τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν Ἀσία. Τὰ ἔτοιμα ἐνδύματα τοῦ Μοναστηρίου ἀποτελοῦσαν ἀντικείμενο ἐνὸς πολὺ ἀνεπτυγμένου ἐμπορίου, εἶχαν μεγάλη διάδοση καὶ ἦταν δυνατὸν τὰ συναντήσει κανεὶς σ' ὅλες τὶς δύθωμανικὲς ἀγορές. Κάθε ἐργαστήριο ἀποκόμιζε καθαρὸ ἐτήσιο κέρδος γύρω στὰ 22.500 πιάστρα. Μόνο τὸ κόστος τῆς ἐνδύσης τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων τῆς Ρούμελης ἔφθανε κάθε χρόνο τὰ 6-7 ἑκατομμύρια πιάστρα. Σημαντικὲς παραγγελίες γερμανικῶν ἐρίων πραγματοποιοῦνταν στὸ Μοναστήρι, τὰ ὄποια προορίζονταν γιὰ τὶς ἐνδύμασίες τῶν Τούρκων καὶ τῶν χριστιανῶν. "Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὴν ἐποχὴν ἐκείνη ὑπῆρχαν καὶ πολυάριθμοι Εὐρωπαῖοι ράπτες, οἱ ὄποιοι ὅμως δὲν ἦταν ὀργανωμένοι σὲ συντεχνίες.

Ἡ συντεχνία τῶν κεντητῶν ἀποτελοῦνταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ χριστιανούς, ποὺ διέθεταν συνολικὰ 10 ἐργαστήρια, σὲ καθένα ἀπὸ τὰ ὄποια ἐργάζονταν περίπου δύο κεντητές. Οἱ κεντητὲς τοῦ Μοναστηρίου συνεργάζονταν στενά μὲ τοὺς ράπτες καὶ κατασκεύαζαν χρυσοποίικιτα καὶ μεταξωτὰ ὑφάσματα. Ἐνῶ κάποτε τὰ Γιάννινα εἶχαν τὰ πρωτεῖα στὸν τομέα τῶν κεντητῶν ὑφασμάτων², ἀργότερα τὰ κεντητὰ τοῦ Μοναστηρίου ἀπέκτησαν μεγάλη φήμη, ἐπειδὴ ἦταν πιὸ στερεά καὶ τὰ προτιμοῦσαν περισσότερο. Στὸ

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, ff. 107-108.

2. Πρβλ. καὶ A. Viqueznel, Voyage dans la Turquie d'Europe, τ. 1, σ. 299.

Μοναστήρι οί κεντητές έτοιμαζαν ώραιότατες γυναικεῖς και ἀνδρικὲς ἐνδυμασίες ποὺ κόστιζαν περίπου 4.000 πιάστρα και εἶχαν ίδιαίτερη ζήτηση σὲ δλόκληρη τὴν δθωμανικὴ ἐπικράτεια. Μεγάλες ποσότητες στέλνονταν ἐπίσης στὶς ἐμποροπανηγύρεις του πασαλικιού Μοναστηρίου. Κατὰ προσέγγιση ἡταν δυνατὸν νὰ ὑπολογιστεῖ τὸ χρόνο σὲ 20.000 πιάστρα δ τζίρος τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν κάθε ἐργαστηρίου.

Στὸν τομέα τῆς σιριτοποΐας, ποὺ ἀπασχολοῦσε κυρίως τουρκικὸ πληθυσμό, ὑπῆρχαν συνολικὰ 28 ἐργαστήρια. Θεωροῦνταν ἔνα ἀπὸ τὰ ἐπικερδέστερα ἐπαγγέλματα και οἱ Τοῦρκοι σιριτοποιοὶ εἶχαν ἀναπτύξει ἀξιόλογη δραστηριότητα. Τὰ σιρίτια του Μοναστηρίου ἔξαγονταν και στὰ γειτονικὰ πασαλίκια. Ἀλλα 21 ἐργαστήρια διέθεταν και οἱ Ἐβραῖοι του Μοναστηρίου, οἱ δοποῖοι διοχέτευναν στὸ ἐμπόριο προϊόντα δεύτερης ποιότητας ποὺ εἶχαν ὅμως ἀρκετή πέραση¹.

Ἡ χριστιανικὴ συντεχνία τῶν γουναράδων του Μοναστηρίου διέθετε 25 ἐργαστήρια, στὰ δοποῖα ἐπεξεργάζονταν γοῦνες, ποὺ προορίζονταν νὰ καλύψουν τὴν ἐσωτερικὴ κατανάλωση, ἀλλὰ και γιὰ ἔξαγωγή, σὲ δλόκληρη τὴν δθωμανικὴ ἐπικράτεια και στὸ ἐξωτερικό. Μεγάλες ποσότητες δερμάτων εἰσάγονταν ἀπὸ τὴ Γερμανία. Φημισμένες ἡταν οἱ γοῦνες του Μοναστηρίου ἀπὸ ἀλεποῦ.

Σὲ ἐπτὰ ἐργαστήρια ἐπεξεργάζονταν οἱ χριστιανοὶ βυρσοδέψες του Μοναστηρίου τὰ διάφορα δέρματα, τὰ δοποῖα προόριζαν γιὰ ἔξαγωγή, ἀλλὰ και γιὰ ἐσωτερικὴ κατανάλωση. Οἱ Ἰδιοι ἔφτιαχναν ἐπίσης γοῦνες και ἀπὸ προβατίσια δέρματα. Οἱ χριστιανοὶ ὑποδηματοποιοὶ (τσαγκάρηδες) του Μοναστηρίου διέθεταν συνολικὰ 61 ἐργαστήρια και οἱ Εὐρωπαῖοι 13. Ὁσοι κατασκεύαζαν πέδιλα, ἡταν ἐνσωματωμένοι στὸ Ἰδιο ἐσνάφι μὲ τοὺς σελοποιούς. Ἡταν ἀποκλειστικὰ Τοῦρκοι και διέθεταν συνολικὰ 13 ἐργαστήρια.

Οἱ χριστιανοὶ τσαρουχάδες του Μοναστηρίου ἀπασχολοῦνταν σὲ 10 ἐργαστήρια και οἱ Ἐβραῖοι σὲ ἄλλα 10. Τὸ δικαίωμα κατασκευῆς τῶν τσαρουχιῶν πουλιόταν κάθε χρόνο ἀπὸ τὴ ντόπια τουρκικὴ κυβέρνηση γιὰ 500 πιάστρα².

δ'. Ἐσνάφια ἐπεξεργασίας μετάλλων. Τὸ Μοναστήρι φημιζόταν γιὰ τὰ φιλιγκράμ του μὲ ἀσήμι και χρυσό. Ἐδῶ κατασκεύαζονταν τὰ ζάρφ γιὰ τὰ φλυτζάνια του καφέ, τὸ πίσω μέρος στοὺς στρογγυλούς καθρέπτες του χεριού, λαβές γιὰ μαχαίρια, τεράστιες ἀγκράφες και ἄλλα³. Πραγματικὰ οἱ χρυσοχόοι του Μοναστηρίου ἡταν ἰκανότατοι και οἱ πιὸ ἐπιδέξιοι ἐργάτες

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 109.

2. AMAE, Mémoires et Documents, τ. 115, f. 110.

3. Πρβλ. M. A. Walker, Διὰ τῆς Μακεδονίας ως τὶς ἀλβανικὲς λίμνες, σ. 78.

προέρχονταν ἀπὸ τὸ Κρούσοβο. Οἱ χριστιανοὶ χρυσοχόοι διέθεταν 26 ἐργαστήρια καὶ οἱ Ἐβραῖοι 4. Ἡ συντεχνία τῶν χαλκάδων ἦταν ἀποκλειστικὰ χριστιανικὴ καὶ στὰ 20 ἐργαστήριά της ἀπασχολοῦνταν πολλοὶ Διβραῖοι καὶ Τσιγγάνοι ἐργάτες. Μεικτὴ, χριστιανικὴ καὶ τουρκικὴ, ἦταν ἡ συντεχνία τῶν σιδεράδων καὶ τῶν κλειδαράδων, οἱ δοποῖοι εἶχαν συνολικὰ 19 ἐργαστήρια. Ξεχωριστὸ ἐσνάφι ἀποτελοῦνταν οἱ πεταλωτῆδες ἢ ἀλμπάνηδες, ποὺ ἔκαμαν καὶ τὸν ἐμπειρικὸ κτηνίατρο· ἦταν Τούρκοι καὶ διέθεταν 28 ἐργαστήρια¹.

Ἡ συντεχνία τῶν καλαϊτζῆδων περιελάμβανε τουρκικὸ καὶ χριστιανικὸ πληθυσμό. Εἶχε 7 ἐργαστήρια μὲν ἐπικεφαλῆς Τούρκο πρόεδρο. Οἱ λευκοσιδηρουργοὶ ἦταν Ἐβραῖοι μὲν 10 συνολικὰ ἐργαστήρια. Οἱ λαναράδες ἦταν χριστιανοὶ καὶ εἶχαν 4 ἐργαστήρια. "Οσοι κατασκεύαζαν μικρὰ κουδούνια γιὰ τὰ ἄλογα, καὶ τὰ πρόβατα, ἀποτελοῦνταν ξεχωριστὴ συντεχνία καὶ διέθεταν 4 ἐργαστήρια. "Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ χρήση τῶν κουδουνιῶν στὶς πόρτες καὶ τὰ σπίτια τοῦ πασαλικιοῦ Μοναστηρίου ἦταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἄγνωστη. Οἱ τουφεξῆδες ἦταν χριστιανοὶ μὲν 6 ἐργαστήρια καὶ Τούρκοι μὲν 3. Προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες Ἀχρίδας καὶ Πριστρένης καὶ θεωροῦνταν ἰκανότατοι².

ε'. Διάφορα ἄλλα ἐσνάφια. Οἱ παπλωματάδες ὑπῆρχαν Τούρκοι (30 ἐργαστήρια) καὶ χριστιανοὶ (6). Ἐπειδὴ τὰ κρεβάτια ἦταν ἄγνωστα στὴν περιοχὴ τοῦ πασαλικιοῦ, ἡ χρήση τῶν στρωμάτων προοριζόταν ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴ διακόσμηση τῶν ντιβανιῶν σὲ κάθε χριστιανικὸ ἢ τουρκικὸ σπίτι. Ἰδιαίτερα κερδοφόρο θεωροῦνταν τὸ ἐπάγγελμα τῶν κατασκευαστῶν σακιῶν καὶ ἴμαντων, ποὺ ἀνῆκε στοὺς χριστιανούς, οἱ δοποῖοι διέθεταν 6 ἐργαστήρια. Οἱ σχοινοποιοὶ ἦταν ἐπίσης χριστιανοὶ καὶ εἶχαν 6 ἐργαστήρια. Σημαντικὴ ἦταν ἡ ἐμπορικὴ παραγωγὴ τῶν σαμαράδων ποὺ ἦταν χριστιανοὶ καὶ ἐργάζονταν σὲ 16 ἐργαστήρια. Οἱ σελοποιοὶ ἦταν ἀποκλειστικὰ Τούρκοι, οἱ δοποῖοι ἀπασχολοῦνταν σὲ 52 συνολικὰ ἐργαστήρια. Οἱ μαραγκοὶ-ξυλουργοὶ ἦταν χριστιανοὶ καὶ διέθεταν 27 ἐργαστήρια. Ἡ τέχνη τῆς ξυλουργικῆς ἦταν ἐλάχιστα ἀνεπτυγμένη στὸ πασαλίκι τοῦ Μοναστηρίου, ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργαλείων ἦταν πολὺ περιορισμένος καὶ ἡ χρήση τῶν ἀλφαδιῶν ἦταν σχεδὸν ἄγνωστη. Χωριστὸ ἐσνάφι ἀποτελοῦνταν οἱ κατασκευαστές δερμάτινων εἰδῶν, ποὺ ἦταν χριστιανοὶ καὶ ἀπασχολοῦνταν σὲ 12 ἐργαστήρια³.

Ἡ συντεχνία τῶν καρεκλοποιῶν ἦταν μεικτὴ. Ἀποτελοῦνταν ἀπὸ Τούρκους καὶ χριστιανούς, εἶχε Τούρκο πρόεδρο καὶ 16 ἐργαστήρια. Χωριστὴ

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 111.

2. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 112.

3. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 112.

συντεχνία ἀποτελοῦσαν οἱ τορνευτὲς τῶν ἄλλων εἰδῶν, κυρίως Τούρκοι, οἱ δποῖοι διέθεταν συνολικὰ 16 ἐργαστήρια. Ἡ χριστιανικὴ συντεχνία τῶν βαρελοποιῶν διέθετε 8 ἐργαστήρια. Οἱ κεραμοποιοὶ (κεραμιδάδες) ἦταν χριστιανοὶ καὶ ἀπασχολοῦνταν σὲ 15 ἐργαστήρια. Τὸ ἐσνάφι τῶν φαρμακευτόρων ἀπαρτιζόταν ἀπὸ Τούρκους καὶ Ἐβραίους μὲ 20 καὶ 17 ἐργαστήρια ἀντίστοιχα. Οἱ κηροποιοὶ ἦταν χριστιανοὶ καὶ εἶχαν 7 ἐργαστήρια. Οἱ λαμπάδες ὑπῆρξαν τὸ μοναδικὸ μέσο φωτισμοῦ τῶν πόλεων¹.

Οἱ καπνέμποροι, χριστιανοί, Τούρκοι καὶ Ἐβραῖοι, εἶχαν 27 ἐργαστήρια καὶ ἐπεξεργάζονταν οἱ ἕιδοι τὶς διάφορες ποιότητες τοῦ καπνοῦ. Τὸ ἐσνάφι τῶν ξυλεμπόρων καὶ καρβουνεμπόρων ἦταν δργανωμένο σὲ 20 ἐργαστήρια καὶ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ Τούρκους καὶ χριστιανούς. Οἱ ἀσβεστοποιοὶ (ἀσβεστάδες) ἦταν χριστιανοὶ καὶ εἶχαν 4 ἐργαστήρια. Ἡ συντεχνία τῶν κουρέων ἦταν μεικτή. Εἶχε μέλη Τούρκους καὶ Ἑλληνες, πρόεδρο χριστιανὸ καὶ 17 ἐργαστήρια. Τέλος, τὸ ἐσνάφι τῶν πλανοδίων ἐμπόρων διέθετε 34 ἀντιπροσωπευτικὰ γραφεῖα, στὰ ὅποια ἀπασχολοῦνταν συνολικὰ περίπου 850 ἀτομα².

στ'. Οἱ κτίστες τοῦ Μοναστηρίου δὲν ἦταν δργανωμένοι σὲ ξεχωριστὸ ἐσνάφι. Τὸ ἐπάγγελμα τῶν κτιστῶν εἶχε διαφορετικὴ δομή. Ἔτσι στὸ Μοναστήρι εἶχε διοριστεῖ ἔνας Τούρκος κυβερνητικὸς ἐπίτροπος, δ ὅποιος ἐπέβλεπε καὶ συντόνιζε τὴν ἐργασία τῶν ἐργολάβων, τῶν κανονικῶν κτιστῶν, τῶν ξυλουργῶν, τῶν πετράδων, τῶν ζωγράφων καὶ τῶν γυψοποιῶν. Ὅσοι ἐργάτες-κτίστες, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὴ Δίβρα, τὴν Κλεισούρα καὶ ἄλλες δρεινὲς περιοχὲς τοῦ πασαλικοῦ, ἐπιθυμοῦσαν νὰ ἐργαστοῦν, ἔρχονταν σ' ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἐπικεφαλῆς τῶν διαφόρων εἰδικοτήτων. Τότε ἐκεῖνοι ζητοῦσαν τὴν ἔγκριση ἀπὸ τὸν κυβερνητικὸ ἐπίτροπο. Ὅταν αὐτοὶ ἔδιναν τὴν ἔγκρισή τους, τότε οἱ ἐργάτες πλήρωναν ἔνα συγκεκριμένο ποσό. Ἀνάμεσα στὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ τῶν κτιστῶν, οἱ δποῖοι διακρίνονταν γιὰ τὴν ἐπιδεξιότητά τους, οἱ πετράδες τῆς Δίβρας ξεχώριζαν ιδιαίτερα γιὰ τὴ δεξιοτεχνία τους³.

Στὸν τομέα τῆς ζωγραφικῆς καὶ τοῦ σχεδίου ἐλάχιστοι πρόοδοι εἶχαν πραγματοποιηθεῖ στὸ πασαλίκι τοῦ Μοναστηρίου. Στὴ στρατιωτικὴ σχολὴ τοῦ Μοναστηρίου οἱ μαθητὲς ἔπαιρναν μαθήματα ζωγραφικῆς. Στὸν τομέα δμως τῆς ξυλογλυπτικῆς ὑπῆρχαν σὲ μερικὰ χωριὰ τῆς Δίβρας δρισμένοι πολὺ ἵκανοι αὐτοδίδακτοι ξυλογλύπτες⁴.

*Ιδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

1. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 113.

2. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 114.

3. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 115.

4. AMAE, Mémoires et Documents, Turquie, τ. 115, f. 116.

RÉSUMÉ

Constantin A. P. Vakalopoulos, La structure politique, sociale et économique du pachalique de Monastiri au milieu du XIXe siècle.

Un mémoire précieux conservé aujourd’hui aux Archives du Ministère des Affaires Etrangères à Paris et écrit par le consul Français de Monastiri en 1856, nous fournit des éléments historiques jusqu’aujourd’hui inconnus sur l’état politique, social et économique du pachalique de Monastiri. Ce qui est particulièrement intéressant de constater ici est le rôle prédominant joué par les Grecs dans la région de Monastiri pendant cette époque au domaine économique et commercial du pachalique. La présence forte du potentiel hellénique aux divers corps de métiers de Monastiri et surtout aux plusieurs maisons commerciales dans toutes les villes importantes du pachalique est témoignée d’une façon éclatante par l’auteur du mémoire.